

SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNDE “SINIRLI DEVLET” FİKRİNİN KADİMLİĞİ YA DA GENEL KAMU HUKUKU BAĞLAMINDA İNSAN, ÖZGÜRLÜK VE DEVLET İKTİDARI ALGISINDAKİ EVRİLME

Adil ŞAHİN*

ÖZET

İyi düzenlenmiş bir devlet, anayasal olarak sınırlı devlet iktidarına sahip iken, diğer devletler, keyfi iktidar ile belirginleşirler. Sınırlı devlet fikri/anayasacılık, keyfi kararlara dayanan bir yönetimin ya da sadece kamu görevlilerinin istediğine dayanan bir yönetimin karşısı olarak, hukuk devleti arzusu ile kendisini belli eder. Anayasacılığın önemli niteliği, yönetimin üzerinde yasal sınırlamaların olmasıdır; yani anayasacılık, keyfi yönetimin antitezidir. Siyasal bir toplumda/devlette kamu görevlileri istedikleri her şeyi yapma konusunda özgür değildirler. Üstün bir hukuk kuralı ile sınırlı devlet iktidarı ve iktidarın bölünmesi (kuvvetler ayrılığı) anayasacılığın kilometre taşlarıdır. Siyasal düşünceler tarihinde bir anayasayı, halkın iradesinin ifadesi olan yüksek bir hukuk fikri ile açıklamak şeklinde bir gelenek vardır. Devlet anayasa tarafından kurulur ve bir anayasa, devlet iktidarının uygulanması ile ilgili olarak sınırları düzenler. Siyasal düşünceler tarihinde yüksek bir hukuk fikri ve diğer bazı sınırlandırma ölçütleri ile devlet iktidarını sınırlandırma düşüncesi her çağda bulunur.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İktidar, Egemenlik, Devlet, Keyfi İktidar, Sınırlı Devlet İktidarı

OLDNESS OF THE IDEA OF “LIMITED STATE” OR THE TRANSFORMATION IN THE PERCEPTION OF HUMAN, FREEDOM AND STATE POWER IN THE CONTEXT OF GENERAL PUBLIC LAW

ABSTRACT

A well-ordered state has constitutionally limited state power; whereas other states manifest arbitrary power. The idea of limited state/constitutionalism proclaims the desirability of the rule of law as opposed to rule by the arbitrary judgement or mere fiat of public officials. The essential quality of constitutionalism is that it is a legal limitation on government; it is the antithesis of arbitrary rule. In a political society/

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, adilsahin@ktu.edu.tr

state government officials are not free to do anything they please in any manner they choose. The touchstones of constitutionalism are the concept of limited state power under a higher law and division of power (separation of powers). There is a tradition in the history of political thoughts which describes a constitution in terms of a higher law which is an expression of the will of the people. State is created by the constitution and the constitution endows state with its powers and establishes limitations upon the exercise of those state power. Many conceptions of a higher law and criteria of limitation of state power will be found throughout the history of political thoughts in every ages.

Key Words: *Political Power, Sovereignty, State, Arbitrary Power, Limited State Power*

GİRİŞ

12 Haziran 2011 tarihinde Türkiye’de yapılan genel seçimleri özel ve kayda değer kılan olgulardan birisi de, hiç şüphesiz ki, bazı siyasi partiler tarafından Türkiye toplumu için gündeme taşınan “yeni bir anayasa” vaadidir. 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askeri darbeden sonra, özellikle askeri darbe erki tarafından biçimlendirilmiş olan 1982 Anayasası’nda, Haziran 2011 itibarıyla on yedi kez değişiklik yapılmış olmasına rağmen, 1982 Anayasası, hâlâ demokratik değerlerden yoksundur.

Bir anayasada, “devletin yetkileri” ile “bireylerin hakları ve özgürlükleri” olmak üzere, esas olarak iki bölüm bulunur. Sözü edilen bu iki bölümü içeren bir anayasa, fonksiyonel olarak “devletin iktidarını sınırlandırmakta”; bireylerin haklarını ve özgürlüklerini hukuki güvenceye kavuşturmaktadır. Günümüzde de yürürlükte olan tarihin uzun dönemli uygulanmış ilk yazılı anayasası, 1787 tarihli ABD Anayasası’dır. 18. yüzyıl ve sonrası da, anayasacılık düşüncesinin ve anayasacılık hareketlerinin ağır bastığı bir dönemi işaret etmektedir. Peki, “anayasacılık hareketlerinin ve devlet iktidarının sınırlandırılmaya başladığı dönem olarak kabul edilen 18. yüzyıl” öncesi, devlet iktidarı sınırsız mıdır? Başka bir söyleyişle, örgütlü toplumu yönetenler, toplumu yönetirken keyfi/denetimsiz olarak mı hareket etmektedirler? 18. yüzyıla kadar, “sınırlı devlet” kavramı ve “devletin sınırlandırılması” düşüncesi yok mudur? İnsanlık, devlet iktidarının sınırlı olduğu düşüncesini 18. yüzyıla, burjuvaziye

ve de liberalizme mi borçludur? Soruları artırmak mümkündür; fakat gereksizdir.

Sınırlı devlet iktidarı fikrinin 18. yüzyıl ve sonrasında keşfedildiğini iddia etmek, tarihsel, hukuksal ve de siyasal gerçekler ile bağdaşmaz. Tarihin her döneminde, toplumu yönetenlerin yetkisi, “sınırlı” olarak kavranmıştır. Toplum yönetenlerin, idare edilenleri, keyfi/denetimsiz bir şekilde yönetebilecekleri düşüncesi genel kabul görmüş bir yaklaşım tarzı değildir. Her ne kadar, devletin sınırlandırılması fikrinin 18. yüzyıl ve sonrasında bir keşfi olduğunu iddia edenler olsa bile, siyasal düşünceler tarihinde devlet doktrinlerine ilişkin fikirleri ile öne çıkmış olan filozoflar, yaşadıkları dönemde, toplumu yönetenlerin yetkilerinin sınırlandırılmasına özgü olarak (yasa, doğal hukuk, adalet, kamu yararı... gibi) çeşitli sınırlandırma ölçütleri ileri sürmüşlerdir.

Bu yazıda, öncelikle siyasal iktidar, egemenlik, devlet ve anayasacılık kavramları üzerinde durulmuş, anılan bu kavramların birbirleri ile ilintili olan yanları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çünkü sözü edilen bu kavramlar kelimenin tam manası ile kavranmayınca, devlet iktidarının sınırlandırılması ya da kısaca “sınırlı devlet” ibaresi anlaşılabilir değildir.

“Yasa ve uygulama” ilişkisi ilk toplumlardan itibaren vardır. Sözü edilen bu ilişkiye, siyasal iktidar ilişkisi denilmektedir. Siyasal iktidar kavramının bünyesinde mündemiç bir terim olarak “yasa”, nitelik olarak “aşkın”dır; yani dünyevi değildir. Yasa ve uygulama ilişkisi, Jean Bodin (1530-1596) ile birlikte, 1576 ve sonrasında “egemenlik” olarak anılır olmuştur. Yani, yasa ve uygulama ilişkisi (egemenlik denilen) modern bir kavram ile ifade edilmeye başlanmıştır. Fakat egemenlik kavramının içeriğindeki “yasa”nın niteliği artık, “aşkın değildir” ve de dünyevidir. Dünyevi yasa içeren bu egemenlik kavramı ile de, 1651’de (Thomas Hobbes’un “Leviathan” isimli eserinde ifade edildiği üzere) kelimenin tam anlamı ile modern devlet doğmuştur. O halde, egemenlik kavramı ile modern devlet birbiri ile yakından ilintilidir ve egemenlik, modern devletin ruhudur. Modern devlet de, yine, yasa ve uygulama ilişkisi bağlamında, “dünyevi yasa” niteliği ile tanımlanmaktadır. İfade edilenlerden hareketle toparlarsak, yasa ve uygulama ilişkisi ilkin siyasal iktidar ilişkisi olarak anılmakta iken, sonradan, egemenlik kavramı ile ifade edilmeye başlanmıştır. Tabi, yasanın niteliğinin egemenlikte dünyevi; siyasal iktidar ilişkisinde ise aşkın olduğunu tekrar vurgulayalım. İşte bu dünyevi yasa algısı ve de olgusu, aynı zamanda, modern devleti de işaret eden esas özelliğidir.

Peki, “Siyasal iktidarın, egemenliğin ve devletin ortak temel özelliği ya da ortak fonksiyonları nedir? şeklinde bir soru dillendirilirse, yanıt, yasa yapma ve bu yasayı uygulamadır diye verilmelidir. Demek ki, siyasal iktidar, egemenlik ve devlet kavramları birbiri ile yakından ilintili olan ve aralarında öncelik-sonralık bağıntısı bulunan üç temel kavramı işaret etmektedir. Nasil ki siyasal iktidardan egemenliğe geçiş söz konusu olmuştur; aynı şekilde, “politeia”dan “respublica”ya, “respublica”dan da “state”e geçiş söz konusudur. Hatta aynı değişimi, “sınırlı devlet iktidarı” teriminden, “anayasacılık düşüncesi” terimine olan evirilmede de izleyebilmekteyiz.

İşbu makalede, önce, kavramsal çerçeve belirgin bir hale getirilmiş; sonrasında ise araştırma, doğal olarak, sınırlandırılmıştır. Bu sınır, tarihsel olarak 19. yüzyıl öncesi dönemde yaşamış ve devlet doktrinleri konusunda çalışmaları olan düşünürler ekseninde çizilmiştir. İlk, bilinen ilk düşünürlerden itibaren, 19. yüzyıl öncesi dönemde yaşamış olan elli dokuz düşünürün, örgütlü toplumu yönetenlerin yetkilerinin sınırlı olup-olmadığı noktasındaki fikirleri incelenmiştir. İkinci olarak, bu filozoflarca, eğer devlet iktidarı sınırlı olarak algılanmakta ise, sözü edilen bu iktidar, hangi ölçütler ile sınırlandırılmalıdır noktasında ileri sürdükleri sınırlandırma ölçütleri kayıt altına alınmıştır. Nihayet üçüncü olarak da, filozofların, devlet iktidarının sınırlandırılmasına özgü olarak ileri sürdükleri bu sınırlandırma ölçütlerinden hangilerinin en etkili oldukları meselesi tartışılmıştır. Tersinden ifade edersek, bu yazıda esas olarak uygulamadaki durumdan ziyade, özellikle teorik/düşünsel çerçeve baz alınarak, devlet iktidarına ilişkin olan sınırlandırma ölçütleri ve bunların etkililiği meselesi tartışılmıştır. Nihai tahlilde tespit edilen ise, sadece 18. yüzyıl ve sonrasında değil; uygarlığın başlangıç döneminden itibaren, örgütlü toplumu yönetme adına iktidar kullananların yetkilerinin, her daim sınırlı olarak kavrandığı gerçeğidir.

I - KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A-İKTİDAR

Dilimizde; “erk”, “kudret”, “bir işi başarabilme yetki ve yeteneği”, “bir işi yapabilme gücü”, “devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi” ve “devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisini elinde bulunduran kişi ve kuruluşlar” şeklinde tanımlanmakta olan iktidar (power) kelimesi; İngilizcede ise, “güç”, “kuvvet”, “kudret”, “erk”, “yetki”, “insanın yapabileceği bir şey”, “belirli bir etki yaratma

yeteneği”, “başkaları üzerindeki denetim”, “yönetme yetkisi”, ve “kurallar/yasalar ile tanınmış olan ya da resmi bir makamın vermiş olduğu eylemde bulunma yetkisi”, olarak karşılanmaktadır.

Kişileri etkileyerek onlara istediğini yaptırma, onları denetleme, kontrol altında bulundurma ve onları verilen emirlere itaate zorlama ile ilişkili olan bütün yeteneklere, ilişkilere ve tekniklere ise genel anlamda “**iktidar**” denilmektedir¹. Bu tanımdan hareketle iktidarın iki yüzünün olduğunu söyleyebiliriz². Birinci boyutu ile iktidar bir kuvvete dayanır ve bu yönü ile de iktidar, üstündür ve emir verebilme yeteneğine sahiptir³. İktidarın ikinci boyutunu ise verilen emre itaat (verilen emrin onaylanması ya da verilen emre rıza gösterilmesi) oluşturur. Yani, iktidar ilişkisinde bir tarafta üstün olan ve emir veren; öte yanda ise verilen emre itaat eden bulunmaktadır. Dolayısıyla iktidar ilişkisi, açıktır ki, “eşitsiz” bir yapı ortaya çıkarmakta ve de betimlemektedir⁴. Çünkü üstün olan taraf, verdiği emirler ile karşı tarafı yönlendirebilme, onların davranışlarını ve davranışlarının yönünü tayin edebilmektedir. Eklenmelidir ki, rıza varsa iktidar ilişkisi vardır; şayet rıza yoksa, yani rıza olmadan iktidar kullanılmak isteniyorsa, o zaman, kaba güçten bahsediliyor demektir⁵.

İktidar ilişkisinin bir yönü zorlamaya ya da baskıya dayanıyorsa bile, baskıdan daha önemli olanı, zorlanan tarafın, bu zorlamanın yararına inanması ve onu kabul etmesidir⁶. Yani, iktidar ilişkisinde baskıyı rıza karşılayacaktır⁷. Demek ki, iktidarın vazgeçilmez iki unsuru “**baskı**” ve “**rıza**”dır⁸. Bu yönü ile iktidar (dernekte, vakıfta, siyasal partide, şirkette, ailede, okulda ve kışlada olduğu gibi), toplumun her aşamasında vardır; ve sözü edilen şekliyle iktidar, “**sosyal iktidar**” olarak kodlanmaktadır.

¹ ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 8; KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 46; ERDOĞAN, s. 84; AKAL, *İktidarın Üç*, s. 49.

² AKAL, *İktidarın Üç*, s. 49.

³ KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 50; TEZİÇ, s. 87; AKAL, *İktidarın Üç*, s. 351.

⁴ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 49.

⁵ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 347.

⁶ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 347.

⁷ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 347.

⁸ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 351.

B-SİYASAL İKTİDAR

Devlet kudreti adı altında da ifade edilmekte olan ve devletin en önemli unsurlarından birisi olan siyasal iktidar (ya da ulusal doktrinde⁹ kimi kez ifade edilmiş olduğu üzere “kamu kudreti”, “devlet kudreti”, “egemen otorite”, “hâkimiyet”, “egemenlik”, “kamu iktidarı”, “devlet iktidarı”, “emretme kudreti”, “devlet otoritesi”), sosyal yapılar hiyerarşisinde devlete üstün bir statü sağlamakta¹⁰ ve sosyal yapının siyasallaşmasında başat faktör olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹.

Yetkileri ve yasakları belirleyen devletteki üstün otorite¹² olarak da açıklanmakta olan siyasal iktidar (ya da bu yazıdaki ifade edilmiş şekliyle devlet iktidarı), ülke içinde yaşayan gerçek ve tüzel kişilerin iradelerinden üstün ve onlara emir verme ve onları yönetme yetkisine sahip¹³ olan ve toplumun tümü üzerinde tesir gösteren makro iktidarı vurgulamaktadır¹⁴. Dolayısıyla siyasal iktidar, devletin motor gücü olarak “yasa koyma ve bu yasaları uygulama yoluyla toplumu yönetme” fonksiyonunu yerine getirmektedir¹⁵. Değişik bir şekilde ifade edersek, “yasa ve uygulama ilişkisinin” bir diğer adı siyasal iktidar ilişkisidir; ve toplumlar da, yasa ve uygulama bağımlı oluştururken, esasen, siyasal iktidarlı bir toplum olarak belirirler¹⁶.

Sosyalliğin bulunduğu her yerde kuralların ve bu kurallara uyma zorunluluğunun olması, ortada bir siyasal iktidar ilişkisinin de bulunduğunu gösterir¹⁷. Sosyal yaşamın özünden kaynaklanan bu tür bir emir-itaat ilişkisi, en ilkelinden en modernine bütün toplumlarda görülür; yani her toplum siyasal

⁹ ESEN, s. 13-14 ve 203; DOEHRİNG, s. 42; ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 112; ÖZÇELİK, s. 1 ve 73.

¹⁰ COUTURE, s. 836. Devlet, diğer sosyal kurumlardan, sadece fonksiyonları bakımından değil; aynı zamanda, eylemlerinde en üstün otorite olması bakımından da farklıdır. Devlet iktidarı, öteki iktidarların üzerindedir.

¹¹ ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 123.

¹² TUNAYA, s. 93; GÖNENÇ, *Orta Çağ*, s. 269.

¹³ ÖZÇELİK, s. 73.

¹⁴ ERDOĞAN, s. 84; GÖNENÇ, *Orta Çağ*, s. 269; GÖNENÇ, *Siyasi İktidar*, s. 158.

¹⁵ AKAD-DİNÇKOL, s. XIX ve 168-169.

¹⁶ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 15-16. Yasayı söylemek (yani iktidarın ilkesi) “**auctoritas**” olarak ifade edilirken; yasayı uygulamak (yani iktidarın kullanımı ya da iktidarın kullanılış biçimi) “**potestas**” şeklinde dillendirilmektedir. Bu konuda bkz., KOÇAK, s. 82; AKAL, *İktidarın Üç*, s. 203. İlke ile biçimi bir arada toplama da “**plenitudo potestatis**” şeklinde karşılanmaktadır. Bu konuda bkz., AĞAOĞULLARI-KÖKER, *İmparatorluktan Tanrı*, s. 10 ve 160.

¹⁷ AKAD-DİNÇKOL, s. 159.

iktidarlıdır¹⁸. Hukuk, siyasal açıdan örgütlenmiş bir toplumun sistematik güç kullanarak sağladığı bir sosyal denetim ise ve öte yandan da siyasal iktidarsız bir toplum olmadığına göre, denilebilir ki, hukuksuz toplum da yoktur¹⁹.

En basit toplumlar bile, yöneten-yönetilen ayrımını tanımasalar dahi, belli bir yasaya göre düzenlendikleri, sosyal düzen ardında yasa ve uygulama bağıni mutlaka kurdukları ve yasayı uygulamak için bir bütün olarak zorlayıcı güce dönüştüklerinden dolayı, siyasal ve hukukidirlere. Değişik bir ifade ile anlatırsak, bahsi geçen toplumlarda sosyallik, siyasallik ve hukukilik özdeşleşmiştir.²⁰

Basit toplumlarda sosyallik, kurallar ile düzenlenmek; kurallar ile düzenlenmek de, yasa ile uygulama arasında siyasal iktidar ilişkisi kurmak, dolayısıyla da, aynı zamanda hukuki bir düzen oluşturmak demektir. Siyasal iktidar, “bir siyasal iktidar tipinden başka bir şey olmayan” devleti aşan bir olgudur. O halde, devletli ya da devletsiz, her toplum, siyasal olduğu ölçüde aynı anda hukukidir de.²¹

Bir ilkeye gönderme yapılmadan siyasal iktidarın kullanılması mümkün değildir²². Bir başka söyleyişle, yöneten, ne adına yönettiğini söylemek, yani meşrulaşmak zorundadır²³. Hiçbir topluluk, benimsediği ve uymayı kabul ettiği bir ilke için siyasal iktidara rıza göstermedikçe kendisini yönettir-

¹⁸ AKAD-DİNÇKOL, s. 175.

¹⁹ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 160; AYBAY-AYBAY, s. 102. İlkel topluluklar sonrası anlatmak için kullanılan uygarlığın, bilindiği kadarıyla, beş bin yıllık bir geçmişi vardır. ŞENEL, *Kemirgenlerden Sömürgenlere*, s. 18-21. 20. yüzyıl başlarında kesinleşmiş olan bilgilere göre, M.Ö. 4. bin yılda, Sümer denilen Aşağı Mezopotamya’da, insanlık, uygar topluma geçmiştir. ŞENEL, *Kemirgenlerden Sömürgenlere*, s. 357 ve 437. İnsanlığın ilk uygar toplumu olan Sümerler, ilk sayı ve yazı sistemlerinin de kurucusudurlar. ŞENEL, *Kemirgenlerden Sömürgenlere*, s. 372; MCNEILL, s. 40-41. M.Ö. üç binden az sonra da, yasaların ve sözleşmelerin yazıya döküldüğüne şahit olabilmekteyiz. MCNEILL, s. 41. Günümüzde, tarihin, “bilinen ilk yasalarını” şu şekilde sıralayabiliriz: **Urukagina Kanunları (M.Ö. 2350)**, **Urnammu Kanunları (M.Ö. 2130)**, **Gudea Kanunları (M.Ö. 2100)**, **Lipit-İstar Kanunları (M.Ö. 1880)**, **Eşnunna Krallığı Kanunları (M.Ö. 1700)**, **Hammurabi Kanunları (M.Ö. 1728-1686)**, **Asur Kanunları (M.Ö. 1400-1300)** ve **Yeni Babil Kanunları (M.Ö. 625-539)**. Bu noktada, yeri gelmişken şunu da belirtelim ki, Hammurabi Kanunları, Mezopotamya’nın bilinen ilk kanunları değildir. Bu konuda geniş bilgi için bkz., TOSUN-YALVAÇ, *Bütün Kitap*, özellikle s. 10-17.

²⁰ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 324.

²¹ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 325.

²² AKAL, *İktidarın Üç*, s. 351.

²³ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 351.

mez²⁴. Bahsedilen durumun ortaya koyduğu gerçek²⁵ yönetmek için zorlayıcı gücün gerekli olduğu; fakat zorlayıcı gücün siyasal iktidar ilişkisinin sadece birinci yönünü oluşturduğudur. İdare edilenlerin, yönetenlerin otoritesini de kabul etmeleri, onu yönetici olarak meşru saymaları ise siyasal iktidar ilişkisinin (meşruiyet adı verilen) ikinci boyutunu meydana getirmektedir. Bu noktada, konunun daha açık bir şekilde algılanabilmesi için, son olarak, devlet iktidarının özelliklerini sıralamak, kanımızca, yararlı olacaktır:

-Devlet iktidarı, ülkedeki en üstün iktidardır²⁶; fakat mutlak değildir²⁷.

-Cebir kullanma tekeline sahip²⁸ ise de, devlet iktidarının bu cebri kullanabilmesine ilişkin olan yetkisi sınırsız değildir²⁹.

-Devlet iktidarına sahip olması, devletin, dış ilişkiler alanında öteki devletler ile eşit olması anlamını taşır³⁰.

-Devlet kudreti adına kullanılmakta olan yetkiler (yasama, yürütme ve yargı) bölüşülebilmekteyse de, devlet kudreti (klasik yaklaşımda) bir bütünlük teşkil eder ve bölünemez³¹.

-Devlet iktidarı, rıza ve itaat unsuruna dayanır³².

-Kamunun hizmetinde kullanılacak olan devlet iktidarı, bu bağlamda, kamu yararı için faaliyette bulunabilecektir³³.

²⁴ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 351.

²⁵ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 351. Otorite olmadan kuvvet kullanımı, yasa olmadan uygulama yapılması ve ilke olmadan gücün kullanımı, düzeni imkansız kılan kaos anlamına gelir. Kaba güç, bir siyasal iktidar tanımının sınırını oluşturur. İdare edilenlerin, kendilerinden talep edileni, sadece baskı yapılarak yerine getirmesinin beklendiği durumlarda iktidar ilişkisinden söz edilemez. Kaldı ki, bahsedilen durumda yönetmek de mümkün değildir. Hiçbir yönetici, ne kadar otoriter ve zorba olursa olsun, idare edilenlerin rızasından vazgeçemez. Bkz., AKAL, *İktidarın Üç*, s. 351.

²⁶ GÖNENÇ, *Orta Çağ*, s. 269; ERDOĞAN, s. 84; ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 117-119; KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 48-48; ÖZÇELİK, s. 72.

²⁷ ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 117-119.

²⁸ GÖNENÇ, *Orta Çağ*, s. 269; ÖZÇELİK, s. 72; ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 117-119; ERDOĞAN, s. 84; KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 48-49.

²⁹ ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 117-119; KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 48-49.

³⁰ ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 117-119.

³¹ ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 117-119.

³² KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 48-49; ERDOĞAN, s. 84.

³³ COUTURE, s. 835; ÖZÇELİK, s. 72.

C-EGEMENLİK

Kök olarak “ege”den (bir çocuğu koruyan, işlerine bakan ve her türlü davranışında sorumlu olan kimseden yani veliden) türemiş bir kelime olan egemenlik, dilimizde, “milletin ve onun tüzel kişiliği olan devlete ait yetkilerin hepsi” (hâkimiyet) şeklinde anlaşılmaktadır. Egemen (sovereign), İngiliz lügatinde ise, “hükümdar”, “padişah”, “kral”, “yöneten”, “hükümran”, “bağımsız”, “bir ülkede en yüksek siyasal güce sahip olan kimse”, “bir ülkenin yönetimini elinde bulunduran” olarak tanımlanmaktadır. Yine İngilizcede, egemenlik (sovereignty) ise, “hâkimiyet”, bağımsızlık, “tam özgürlük”, “yönetme iktidarı”, “kendi kendini yöneten bir ülke olmak” şeklinde karşılanmaktadır.

Ulusal doktrinde, egemenlik kavramını ifade etmek için “devletin hukuki iktidarı ya da devlet kudreti”³⁴, “devlet iktidarı”³⁵, “devlet gücü”³⁶, “siyasal iktidar”³⁷ gibi sözcük öbekleri kullanılabilir.

Her ne kadar kavramı kullanmamış olsalar da, egemenlik kavramının ifade etmekte olduğu içerik olan “**alt iradeler üzerinde hüküm süren bir üstün iktidar**” fikrine³⁸ Roma İmparatorluğu döneminde bile rastlanılabilmektedir³⁹. Bahsedilen olgu, Roma’da, cumhuriyet döneminde de “imperium” kelimesi ile “**bazı amirlerin yetkisini**” ve sonraları da “**imparatorun yetkisini**” ifade etmek amacıyla kullanılmıştır⁴⁰. Dolayısıyla, ifade edilenlerden çıkarılabilecek olan sonuç, egemenlik kavramının sonraki yüzyıllarda (1300’lerden sonra, 16. ve özellikle 17. yüzyılda) ifade ettiği bütün unsurların, eski dönemlerden beri (özellikle Roma’da) tarihsel olarak zaman zaman da olmuş olsa, içerik olarak kavranılmış ve de kullanılmış olduğudur⁴¹.

Egemenlik kavramı, aslında, monarşi yanlısı hukukçular tarafından feodal düzenden merkezi devlete geçiş sürecinde, kralın iktidarına yönelik

³⁴ KUBALI, s. 226; ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 113; KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 61.

³⁵ SARICA, s. 181; ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 113; GÖZLER, s. 163.

³⁶ AĞAOĞULLARI, *Ulus Devlet*, s. 239-240.

³⁷ GÖNENÇ, *Siyasal İktidar*, s. 148.

³⁸ Egemenlik kavramının özü, bir ülkedeki “siyasal otoritenin en üstün kaynağı” olmasıdır. Bu konuda bkz., MORRIS, s. 829.

³⁹ DUGUIT, s. 56.

⁴⁰ DUGUIT, s. 56.

⁴¹ HESTER, s. 824; DUGUIT, s. 56.

olan rakip güçlerin engellenebilmesi için maksatlı olarak kullanılmıştır⁴². 16. yüzyıldan itibaren başlayan Reform ile “ilke ve uygulama” kralda birleşmiş; din de siyasal iktidarın denetimine girmiştir. Yani, aslında, Reform ile Kilise devletten ayrılmamış; tam tersine, devlete bağımlı hale getirilmiştir. İşte bu olgu (Kilisenin de devlete bağımlı hale getirilmesi), egemenlik kavramının da temelini atmıştır⁴³.

İlk kez 14. yüzyılda Pedro Lopez de Ayala (1332-1407) tarafından “**kralın üstün gücünü**” anlatmak için kullanılmış olan **egemenlik (soberanidad)** sözcüğü, kısaca “**yüce otorite**” ya da “**siyasal bütün içinde yüce otoriteye ilişkin soyut ilke**” diye tanımlanabilmektedir⁴⁴.

Egemenliğin temel göstergesi, “kanun yapma ve bu kanunları değiştirebilme” gücüdür⁴⁵. Bir başka ifade ile egemenlik, “yasa ile uygulama” arasında kurulan modern siyasal iktidar ilişkisini (egemen devleti, özellikle de ulus devleti) anlatan, modern bir kavramdır⁴⁶. Devletin ayırt edici özelliği olarak kabul edilmekte olan egemenlik; devleti ve toplumu yönetmede kullanılan iktidar ve otoriteyi vurgulamaktadır⁴⁷. Modern siyasal hukuksal kavramsallaşmanın başlangıç noktası olarak da, egemenlik kuramının Jean Bodin tarafından (“Devlet Üstüne Altı Kitap” adlı eser ile) yaratıldığı yıl olan 1576 tarihi kabul edilmektedir⁴⁸. Aslında, hukuken ya da fiilen, gücü kullanan ve uygulayan (yani siyasal iktidarın öznesi) “kimdir ya da nedir?” sorusunun cevabını bilmek, egemenliğe ilişkin temel yaklaşım noktasıdır⁴⁹. Bireysel olsun ya da kolektif olsun, devlet iktidarını elinde bulunduran, “egemen” olarak anılmaktadır⁵⁰. Egemen devlet kavramı ile de, her türden siyasal iktidar anlayışının iki vazgeçilmez unsurunun (“yasa ve uygulama”nın ya da “güç ve bu gücün kullanımı”nın) yeni bir bağlamda eklemlendiği; yani her ikisinin de devlette birleştiği kastedilmektedir⁵¹.

⁴² KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 56-57 ve 60-61; HAKYEMEZ, s. 286.

⁴³ Bu konuda geniş bilgi için bkz., AĞAOĞULLARI-KÖKER, *Tanrı Devletinden*, s. 135-137.

⁴⁴ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 326.

⁴⁵ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 74-75; AKAD-DİNÇKOL, s. 182.

⁴⁶ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 327.

⁴⁷ HESTER, s. 824.

⁴⁸ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 40.

⁴⁹ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 70-71.

⁵⁰ HESTER, s. 824.

⁵¹ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 71.

Devletin iktidar unsuru olarak egemenliğin, ulusal ve uluslar arası (ya da iç egemenlik ve dış egemenlik) olmak üzere iki boyutta düşünülmesi gerektiği ileri sürülmektedir⁵². İlkın, ulusal düzlemde egemenlik derken, “**ülke sınırları içerisinde bireysel iradelerdeki tüm farklılıkları yok sayan kesin bir devlet hâkimiyeti**” anlaşılmaktadır. Bir başka söyleyişle ulusal düzlemde egemenlik, siyasal iktidarın, toplumdaki diğer iktidarlardan üst düzeyde olmasını içermekte ve o devletin anayasal yapısı ile ilişkilendirilmektedir⁵³. Kanun yapmak, savaş veya barış ilan etmek, yargılama yapmak, para basmak, vergi toplamak gibi eylemleri içeren yasama, yürütme ve yargı faaliyetleri, ulusal düzlemdeki egemenliği karşılamaktadır. Fakat egemenliğin ülkedeki en üstün emretme gücü ya da en üstün iktidar niteliğinde olması, sınırsız ve mutlak olduğu anlamına gelmez⁵⁴. Egemenlik tektir, bütündür; fakat egemenlik yetkileri (yasama, yürütme ve yargılama faaliyeti) yasama, yürütme ve yargı organları arasında bölüşülerek kullanılmaktadır⁵⁵. İkinci olarak, egemenlik, uluslar arası düzlemde ise, devlet-devlet ilişkisi bağlamında, “**devletlerin hukuksal bakımdan eşit olmasını ve devletlerin bağımsızlığını**” (ya da özerkliğini) kimlemektedir⁵⁶.

“Mutlak”, “sürekli”, “bölünmez” ve “devredilemez” olarak ifade edilen özellikleri ile klasik egemenlik teorisini sistematik bir şekilde vurgulayan, Jean Bodin olmuştur⁵⁷. Dolayısıyla, klasik anlayışa göre egemenlik; mutlak ve en üstün olarak algılanmakta iken⁵⁸; günümüzdeki kavrayış şekliyle **modern egemenlik**, hukuk devleti kavramı ile ifade edilmekte olan şekliyle **sınırlı**, kuvvetler ayrılığı ile de ifade edilmekte olan şekliyle **bölünmüş** ve de **devredilebilir** yani **mutlak olmayan** nitelikleri ile dikkat çekmektedir⁵⁹. Çünkü klasik anlayışa göre kabul edilmekte olan, egemenliğin “sınırsız”, “tek”, “bölünemez” ve “en üstün” olması yönündeki nitelikler, günümüzde federal

⁵² MORRIS, s. 829; AKAL, *İktidarın Üç*, s. 18; ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 42-43; ÖZÇELİK, s. 74; KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 58; GÖZLER, s. 163.

⁵³ MORRIS, s. 829.

⁵⁴ MORRIS, s. 831; GÖNENÇ, *Siyasal İktidar*, s. 148; ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 113 ve s. 117-119; KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 59 ve 61.

⁵⁵ ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 117-119.

⁵⁶ MORRIS, s. 829.

⁵⁷ AĞAOĞULLARI-KÖKER, *Kral-Devlet*, s. 25-34; KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 56; AKIN, s. 95.

⁵⁸ ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 42 ve 113; KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 59 ve 61.

⁵⁹ MORRIS, s. 831; GÖNENÇ, *Siyasal İktidar*, s. 148; ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 113; KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 59 ve 61.

devlet ilkesi⁶⁰ ile bağdaşmayacağı gibi, kuvvetler ayrılığı ilkesi ile⁶¹, hukuk devleti ilkesi ile⁶² ve insan hakları kavramı ile de bağdaşmaz⁶³.

D-DEVLET

Devlet (state) sözcüğü, Latince olan “stare” (ayakta duruş) kelimesinin “status”a dönüşmesiyle oluşmuştur⁶⁴. “Status” ise kelime olarak; “durum”, “vaziyet”, “hal”, “var olma şekli” anlamına gelmekte ve bu yönüyle de “statüko” kelimesini çağrıştırmaktadır⁶⁵. Devlet, dilimizde, kelime olarak; “talih”, “saadet”, “nimet”, “servet” ve “makam” gibi sözcükler ile açıklanmaktadır. İngilizcede ise, devlet; “konum”, “hal”, “vaziyet”, “var olma biçimi”, “çok sınırlı, endişeli ve heyecanlı olma durumu” ve “bir ülkenin yönetim kurumu” olarak ifade edilmektedir.

Devlet, Orta Çağ Latincesindeki anlamıyla, örneğin İmparator Justinianus (482-565) döneminde “**özel bir topluluğun zenginliğini, refahını ve düzenini**” karşılayacaktır. Daha sonra aynı sözcük (Fransızcada önce estat, sonra etat; Almancada stand) “**sosyal ya da ekonomik özel bir durumu**” açıklamak için kullanılır. Ayrıca, bahsedilen kavram, modern anlamına yakın biçimde siyasal hukuksal niteliğe, “**belli bir topluluğun hukuki yapısı**”nı anlatarak ulaşır. Dante, bu anlamda, sözcüğe, zorbalığa karşı “özgür bir hal”i anlatmak için başvurur. Ancak bu dönemde devlet, “gücün kullanımını” ve “halkı”, hâlâ belirsiz bir biçimde ifade etmektedir.⁶⁶

Eksiksiz modern anlamı ile devlet, Orta Çağ siyasal hukuksal sözlüğünde yer almaz. Yeni duruma özgü kavramsal çerçeveyi oluşturacak olan sözcük ancak Rönesans döneminde ortaya çıkar. Fakat yine de bir Machiavelli bile, stato’yu, bazen yöneticinin, bazen de “**yöneticilerin gücünü ya da üzerinde hâkimiyet kurulmuş bir halkı, bir toprağı**” anlatmak için kullanırken, en az Dante kadar eskidir. Devlet kavramının skolâstik seçeneği respublica’dır. 16. yüzyıl, respublica’dan devlete geçişin nasıl olduğunu iyi gösterir: Devlet,

⁶⁰ KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 60; HAKYEMEZ, s. 289-290.

⁶¹ KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 61; HAKYEMEZ, s. 289-290.

⁶² KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 59.

⁶³ KAPANİ, *Politika Bilimine*, s. 62; HAKYEMEZ, s. 289-290.

⁶⁴ Stato sözcüğünü, ilk kez Machiavelli kullanmıştır. Bu konuda bkz., AKAL, *İktidarın Üç*, s. 38.

⁶⁵ COUTURE, s. 835.

⁶⁶ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 316-317.

respublica'nın yerini aldıktan sonra, respublica da bugünkü yeni anlamını kazanmak üzere dönüşüme uğrar ve cumhuriyet olur.⁶⁷

Cumhuriyet derken, “**gücün tek bir kişinin elinde olmadığı ve devlet başkanlığının kalıtımsal özellik taşımadığı yönetim biçimi**” ya da “**bir siyasal iktidar tipi olarak devletin böyle yönetilmesi**” kastedilmektedir. 16. yüzyıldaki düşünsel kırılma sonrasında respublica'nın kazandığı bu anlam, kırılma öncesinde respublica'nın ifade ettiği iki şeyden bütünüyle farklıdır: Öncelikle respublica, en geleneksel ve özel anlamıyla “**site yönetimi**”ni karşılar. Tabii, respublica sözcüğünün asıl karşılığı, site yönetiminin Yunancası olan ve genel olarak “**siyasal yönetim**” anlamına da gelen **Politeia**'dır. “Anayasa”, “yönetim türü”, “yönetim şekli” gibi karşılıklar ile de ifade edilmekte olan Politeia, Aristoteles tarafından ise, “bir polis için işleyişin/soylularının düzeni” şeklinde karşılanmaktadır⁶⁸. Aristoteles'in anormal rejimler olarak sıraladığı zorbalık, oligarşi ve demokrasi karşısında; normal rejimler olan krallık, aristokrasi ve politeia vardır. Aristoteles, politeia'yı, “**bütün topluluğun iyiliği için yurttaşların hepsinin uyguladığı yönetim**” diye nitelemektedir. Aslında, bahsedilen bu yönetim tipinin, respublica'nın modern anlamıyla uzaktan yakından ilgisi yoktur; çünkü hem Platon, hem de Aristoteles, bir taraftan köleliği benimserken, öte yandan da kadın haklarını kabul etmezler.⁶⁹

Erasmus'un 1541'de yazdığı bir kitap var. Bu kitap, Latince'den Fransızca'ya ilk kez 1585'te, sonra da 1665'te çevrilir. Ancak, Latince respublica sözcüğünün karşılığı olarak, 1585 çevirisinde Fransızca *communaute* (topluluk), *republique* ya da *chose publique* (kamusal şey) sözcükleri seçilirken, 1665 çevirisinde ise respublica'nın karşılığı *etat* (devlet) olacaktır.⁷⁰ Söz konusu değişiklik, her şeyden önce zihniyetin değiştiğini gösterir. 16. yüzyılın ilk yarısında siyasal sözlükte yer alan devlet sözcüğü, yüzyılı aşkın bir süre önce modern anlamında değil, “sosyal küme” ya da “hukuki düzen” anlamında kullanılmaktadır. Bu dönemde genel olarak siyasal corpusu anlatan sözcük, respublica olarak kalacaktır. Respublica'dan devlete geçebilmek için, skolastik anlayıştan modern anlayışa geçilmesi gerekecektir. 16. yüzyılda siyasetin tanrısallığından siyasetin dünyeviliğine kayış, yönetimin meşruluk

⁶⁷ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 317.

⁶⁸ VOEGELIN, s. 378. Aslında Politeia için en uygun çeviri “polis düzeni” ya da “polis organizasyonel şekli” olmalıdır. Bu konuda bkz., VOEGELIN, s. 378 ve 385.

⁶⁹ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 317.

⁷⁰ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 318.

kaynağı olarak toplumun gösterilmesi, kurucu iradelerini sözleşmeyle açıklayan bireylerin ortaya çıkışı, ulusun yasa yaratıcı olarak düşünülmesi söz konusu geçişi anlatır.⁷¹

Devlet sözcüğü 16. yüzyılın ikinci yarısında, önce Protestan monarkomakların sözleşmecî metinlerinde modern anlamda belirtmeye başlar. Fakat Bodin, hâlâ respublicayı kullanmaktaydı ve Tanrısal Yasadan bahsediyordu. Yani Bodin, yeterince modern değildi. Giovanni Botero, Bodin ile kıyaslandığında, 1589'daki eserinde yüzyılın en gerçekçi tanımlamasını yapar: **“Devlet, halklar üzerindeki kesin bir hâkimiyete denk düşer ve devlet mantığı böyle bir hâkimiyetin kurulması, elde tutulması ve büyütülmesi için başvurulacak araçlara ilişkin bilgidir”**. 17. yüzyılın başında da Charles Loyseau, **“devlet ile egemenliği”** özdeşleştirerek Bodin'den daha modern olur. Aynı dönemde İngiliz yazarlarının tercih ettikleri sözcükler ise, realm⁷², body⁷³, politic⁷⁴ ya da respublica⁷⁵nin çevirisi olan commonwealth⁷⁶tır.⁷⁷

Orta Çağın karmaşık siyasal yapılanmasının ya da respublicasının yerini, Yeni Çağda, bir **“hukuk düzeni olarak devlet”** alır ve Yeni Çağın gerçek tek siyasal birliği anlamına gelir. Bu kez respublicayı da dönüştürür ve onu yeniden anlamlandırır: **“Bir siyasal iktidar tipinin (yani devletin) yönetim biçimi olarak, gücün tek kişinin elinde olmadığı ya da kalıtsal olarak aktarılmadığı cumhuriyet”**.

Düzeni korumanın temel olduğu yolundaki bakış açısı, ulusun çıkarını korumanın en üst ilke olduğu yeni bir siyasal iktidar tipi düşüncesinin işaretidir. Bu soyut siyasal iktidar tipini karşılayabilecek olan sözcük ise **“devlet”** olacaktır. Öncelikle, “yasa yapma gücü” olan, tam bir egemenlikle güçlenmiş ve kesinlik kazanmış bir devlet.⁷⁸

⁷¹ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 319.

⁷² “Krallık” ve “kraliyet ile yönetilen ülke” anlamında kullanılmaktadır.

⁷³ “Grup”, “topluluk”, “kurul” ve “bir şeyi hep birlikte düzenli biçimde yapan bir topluluk” anlamında kullanılmaktadır.

⁷⁴ “Siyasal topluluk” ve “düzenli bir hükümet yönetimi altında birleşmiş bir halk topluluğu” anlamında kullanılmaktadır.

⁷⁵ “Kamusal şey”, “kamu malı” ve “herkese ait olan şey” anlamında kullanılmaktadır.

⁷⁶ “Ulus”, “bir ülkenin veya devletin tüm halkı” ve “ülke veya devlet” anlamında kullanılmaktadır.

⁷⁷ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 320.

⁷⁸ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 321.

Her siyasal iktidar tipi “yasa ile uygulama” arasında bir bağ kurar. Yasa ile uygulama arasındaki bu siyasal iktidar ilişkisi devlette kurulduğu⁷⁹ gibi, Antik Yunan Sitesi’nde de, Firavunların Mısır’ında da, basit bir toplulukta da (başka biçimlerde olmuş olsa da) mutlaka kurulur⁸⁰. Devlet düşüncesinin modern anlamı ile doğabilmesi için, dünyevi iktidarın ruhani iktidarı içinde erittiğini görebilmek gerekecektir.⁸¹

Devlet sözcüğü, ilkin İtalya’da, “**yönetim biçimi**” anlamında kullanılmıştır. Modern hukuksal terminolojinin temel kavramı olan ve 15. yüzyılda kullanılmaya başlanan⁸² devlet sözcüğü, bir kavram olarak 16. yüzyılın sonlarında (1576’da); kılı kırk yarmak için de, 17. yüzyılın ortasında (1651’de) var olur. Belirtilmesi gerekir ki, devlet, kavramsal açıdan, insanlar onu düşünebilmeye başladıktan sonra var olabilir.⁸³

Devlet, kavramsal olarak belirli bir mekânda (Batı’da) ve belirli bir zamanda (16. yüzyılda) siyaset kuramcılarının teorilerinde, özellikle Bodin’in egemenlik kavramını yaratmasından sonra boy gösterir⁸⁴. Modern laik devlet diye adlandırılan bu siyasal iktidar tipi ya da modern siyasal hukuksal terminolojideki ifade ediliş şekliyle “BİR”, bu dönemde, bir başını kilisenin oluşturduğu iki başlı bir iktidar yapılanmasına monarşi lehine son verilmesiyle billurlaşır⁸⁵. Yani, Kilise devletten ayrılmaz; devlete bağımlı kılınır⁸⁶. Kendi sınıfsal çıkarı için 16. ve 17. yüzyılda monarşiyi destekleyerek mutlak monarşilerin kurulmasına önyak olan⁸⁷ burjuvazi; kiliseyi ve aristokrasiyi yenmesini bilir⁸⁸. Fakat sonradan, özellikle keyfi davranmaya başlayıp burjuvazinin çıkarını zedelemeye yönelik uygulamalara girişince, bu kez de monarşi, burjuvazi tarafından arka plana atılır⁸⁹ ve aristokrasi ile işbirliğine girilir⁹⁰.

⁷⁹ Devletin iki temel hukuki rolü vardır. Birincisi hukuk kuralları koymak iken; ikincisi, mevcut hukuk kurallarını uygulamaktır. Bu konuda bkz., COUTURE, s. 837.

⁸⁰ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 323.

⁸¹ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 322.

⁸² AKAL, *İktidarın Üç*, s. 316.

⁸³ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 38.

⁸⁴ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 38.

⁸⁵ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 38.

⁸⁶ AĞAOĞULLARI-KÖKER, *Tanrı Devletinden*, s. 135-137.

⁸⁷ AKIN, s. 77; AĞAOĞULLARI-KÖKER, *Tanrı Devletinden*, s. 190.

⁸⁸ AĞAOĞULLARI-KÖKER, *Tanrı Devletinden*, s. 190.

⁸⁹ AĞAOĞULLARI-KÖKER, *Tanrı Devletinden*, s. 190.

⁹⁰ ŞENEL, *Siyasal Düşünceler*, s. 284-285.

Yasa ve bu yasanın uygulanması ilişkisine siyasal iktidar ilişkisi denilmekte; her bir toplumun yasa ve uygulama ilintisini oluştururken, zaten, siyasal iktidarlı bir toplum olarak açığa çıktığına vurgu yapılmaktadır⁹¹. Toplumun, devletli bir toplum olması da, egemenlik adı verilen modern bir kurguyla (yasa ve uygulama arasındaki ilişkiyi ya da siyasal iktidar ilişkisini dünyevi alanda kurması ile) gün yüzüne çıkmıştır⁹². Dolayısıyla, siyasal iktidarın her toplumda görülen bir olgu olmasına karşılık; devlet, egemenlik kavramı ile somutlaşmıştır. O halde, modern anlamıyla devlet, Reform sonrası mutlak monarşiler döneminde görülür olmuştur⁹³. Devletin özelliği, bütünüyle modern bir kavram olan egemenlik sayesinde, yasa ile uygulama arasındaki siyasal iktidar ilişkisinin sadece dünyevi bir alanda kurulduğunu düşündürmesidir⁹⁴.

Modern devlet, meşruiyetini⁹⁵ (yani, neden ya da ne adına yönettiğinin; gücü kullanma hakkını nereden aldığına cevabını) kendisinden değil, modern dünyevi ilke olarak karşısına oturtulan modern yasa yaratıcıdan ya da ulustan alacaktır; zaten, “egemenlik ulusundur” sözcüklerinin anlamı da budur. Devlet ya da modern uygulayıcı aygıt, meşruiyetini ulusta arayacaktır. Bir başka söyleyişle egemenlik, yasa ile uygulama arasında kurulan modern siyasal iktidar ilişkisini anlatan kavramdır. Dolayısıyla da egemenlik, modern siyasal iktidar tipi olarak ulus-devleti kodlayan bir kavramdır⁹⁶. Modern siyasal hukuksal kavramsallaşmanın başlangıç noktası olarak, egemenlik kuramının Bodin tarafından yaratıldığı yıl olan 1576 alınmaktadır⁹⁷.

Kısaca belirtildiğinde, **toplum, siyasal olarak örgütlenince** devlet adını almaktadır⁹⁸. “**Egemen bir siyasal toplumun organize olmuş şekli-**ni” devlet olarak ifade ediyoruz⁹⁹. Başka bir ifade şekliyle “devlet, **belirli bir insan topluluğunun belirli bir toprak üzerinde egemen olmasıyla oluşan**

⁹¹ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 15-16.

⁹² AKAL, *İktidarın Üç*, s. 15-16.

⁹³ ZABUNOĞLU, *Devlet Kudretinin*, s. 20.

⁹⁴ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 326.

⁹⁵ “Neden ya da ne adına yönetilir?”, “Gücü kullanma hakkı nereden alınmaktadır?” gibi soruların cevabı, meşruiyet kavramının tanımına ilişkindir. Bu konuda bkz., AKAL, *İktidarın Üç*, s. 328-329. Kendiliğinden meşruiyet olmaz; şu ya da bu ilke adına meşruiyet vardır. AKAL, *İktidarın Üç*, s. 72.

⁹⁶ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 327.

⁹⁷ AKAL, *İktidarın Üç*, s. 40.

⁹⁸ DUGUIT, s. 132; ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 4.

⁹⁹ COUTURE, s. 834.

ve hukuki kişiliğe sahip olan sürekli bir örgüt”tür¹⁰⁰. G. Bordoëau’yu izleyerek¹⁰¹ ifade edersek, devletin, kurumsallaşmış¹⁰² siyasal iktidar olduğunu söyleyebiliriz. Bu cümleden olmak üzere devlet, “ülkeyi yöneten resmi görevlilerin emrine uymaya ve onlara itaat etmeye dayanan kompleks bir hiyerarşik yapıyı”¹⁰³ ifade etmektedir.

Devletin, temel olarak, yasama, yürütme ve yargılama olmak üzere üç fonksiyonu¹⁰⁴ vardır. Öte yandan, devletin unsurlarını ise¹⁰⁵; “millet”, “ülke” ve iktidar unsuru olarak “egemenlik” (ve doğal olarak bir de “hukuki kişilik”) şeklinde sıralayabiliriz.

Devletin standart olarak üç temel özelliğinin bulunduğu dikkat çekilmektedir¹⁰⁶. İlkin, devlet, cebir kullanma (fiziksel güç kullanma) tekeline sahip olan bir organizasyondur. Bahsedilen yönü ile devlet, bireylerin iradesinin dışında ve üstünde olan bir kuvvet olmakla kalmaz; bireylere emir verebilir ve onları belirli bir davranışı sergileme noktasında zorlayabilir. İkinci olarak, devlet, bir hukuk sistemidir. Yani, önceden bilinen kurallara ve önceden belirlenmiş olan usullere (yöntemlere) uygun olarak kullanılan bir güçtür. Ve nihayet üçüncü olarak devlet, uygulamada haklı ve adil olarak kabul edilen bir üstünlük durumudur ya da bir hâkimiyet (egemenlik), hükümlerlik, yönetim iktidarı ve bağımsızlık durumudur.

E-ANAYASA

Anayasa (constitution) kelimesi, orijini Fransızca olan (constitute) fiilinden türemiştir ve sözü edilen bu fiil; “oluşturmak, yapmak, meydana getirmek, kurmak, teşkil etmek, atamak, tayin etmek” gibi anlamlar taşımaktadır.

¹⁰⁰ GÖZLER, s. 135. Ayrıca bkz., DOEHRING, s. 24.

¹⁰¹ GÖZLER, s. 139; AKAL, *İktidarın Üç*, s. 18 ve 340. Maurice Hauriou ise, aynı olguyu, iktidarın kurumsallaşması olarak karşılamaktadır. Bu konuda bkz., ESEN, s. 94.

¹⁰² John Rawls “kurum” kavramını şöyle tanımlar: “Kurum, her şeyden önce, soyut bir nesne, bir kurallar sistemiyle dile getirilmiş olası bir davranış biçimidir; sonra da, bu kuralların buyurduğu eylemlerin, belli bir anda ve yerde, belli kişilerin düşünce ve davranışlarında somutlaşmasıdır.” Kutsallaşmış siyasal iktidar tipinden kurumsallaşmış siyasal iktidar tipine geçiş, kişiden kuruma, somuttan soyuta geçişin de belirtisidir. Kurum sözcüğü, “süreklilik” içeren anlamı ile kullanılmalıdır. Bu konuda bkz., AKAL, *İktidarın Üç*, s. 73.

¹⁰³ COUTURE, s. 835.

¹⁰⁴ WROE, s. 797; DUGUIT, s. 88; ESEN, s. 45 ve 237; ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 121; TUNAYA, s. 159; ÖZÇELİK, s. 151-152; ERDOĞAN, s. 95; OKANDAN, s. 819-820.

¹⁰⁵ GÖZLER, s. 155-163; ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 73-141; ÖZÇELİK, s. 39.

¹⁰⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., COUTURE, s. 835.

Fransız orijinli İngilizce bir kelime olan “constitution” ise, İngiliz lüğatinde; “anayasa, tüzük, bir ülkenin veya kurumun nasıl yönetileceğini ve bireylerin haklarını belirten temel yasa veya temel kurallar dizini” şeklinde betimlenmektedir.

Anayasa (constitution) kelimesi dilimizde sırasıyla; kanunuesasî, teşkilatı esasîye kanunu ve anayasa şeklinde kullanılmıştır¹⁰⁷. Kanunuesasî, kelime olarak, “asıl kanun”, “temel kanun”, “ana kanun” demektir¹⁰⁸. O halde anayasa, “bir devletin temel kanunu”¹⁰⁹ olarak anlaşılabilir gibi; “devletin temel organlarını ve onların iktidarlarını belirleyen ve düzenleyen hukuk kuralı”¹¹⁰, “devletin oluşumuna ve devamına ilişkin temel kuruluş”¹¹¹ belgesi” şeklinde de kavranabilir. Bir başka ifade ile anayasa, “devletin yönetim düzeni”¹¹²; “devletin yönetim planı ya da yönetim çerçevesi”¹¹³ veya “devletin yönetimine ilişkin yetkilerin bölüşümü”¹¹⁴ şeklinde de karşılanabilir. Etimolojik olarak ise anayasa teriminin, “yasaların anası” yani “yasaların kendisinden doğduğu yasa” anlamına geldiği söylenebilir¹¹⁵.

Bir bakış açısına göre, anayasa kavramının, “hukuki” ve “siyasal” olmak üzere esas olarak iki farklı yaklaşım ile tanımlanabileceği iddia edilmektedir¹¹⁶. **Hukuki olarak anayasa**, “ikincil normların kendisinden türediği temel normatif kaynak olarak ülkenin en üstün hukuku”dur¹¹⁷. **Siyasal olarak anayasa** ise “bir manifestodur/bildiridir” ya da “bir organizasyon şemasıdır” veya “iktidar haritası”dır¹¹⁸. Günümüzde pek çok anayasada tespit edilebilir nitelikte olan anayasanın bahsedilen bu üç unsuru (yani; üstün bir hukuk kuralı olması, siyasal manifesto olması ve devlet iktidarının haritası olması), ontolojik durumlarına göre, bir anayasayı liberal ya da otoriter olarak nite-

¹⁰⁷ GÖZLER, s. 20.

¹⁰⁸ GÖZLER, s. 20.

¹⁰⁹ ÖZÇELİK, s. 98-99; SOYSAL, s.14; KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, s. 283; SANCAR, s. 80-81.

¹¹⁰ CRAIG, s. 126.

¹¹¹ KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, s. 259-260.

¹¹² SOYSAL, s. 14; GÖZÜBÜYÜK, s. 84.

¹¹³ SARTORI, s. 252-253.

¹¹⁴ DOEHRING, s. 43.

¹¹⁵ GÖZLER, s. 21.

¹¹⁶ GÖNENÇ, *Prospects for*, s. 8.

¹¹⁷ GÖNENÇ, *Prospects for*, s. 8.

¹¹⁸ GÖNENÇ, *Prospects for*, s. 8.

lendirmede temel kriter olarak kabul edilmektedirler¹¹⁹. Öte yandan anayasa; “bir devlette, merkezi yönetimin ve yerel yönetimlerin kompozisyonunu ve fonksiyonunu belirleyen kurallar ve yöntemler” şeklinde de karşılanabilmekte ve bu tanıma bir anayasanın “birey ve devlet arasındaki ilişkileri düzenlediği” olgusu da eklenebilmektedir¹²⁰.

Ulusal doktrinde¹²¹ ise, bir anayasanın, 18. yüzyıl sonrasında iki farklı anlamının olduğu iddia edilmektedir. Teziç¹²² tarafından ifade edilen birinci yaklaşıma göre, **devletin statüsü olması** anayasanın hukuki anlamı iken; **devlet iktidarını sınırlayıcı nitelik içermesi** de, anayasanın siyasal anlamını açıklamaktadır. Yani, Teziç, bir anayasanın, hukuki ve siyasi olmak üzere iki farklı anlam içerdiğine dikkat çekmektedir. Özbudun¹²³ tarafından dillendirilen görüşe göre ise, 18. yüzyıl sonrasında anayasanın fonksiyonel anlamı ön plana çıkmaktadır. Özbudun’a göre anayasanın fonksiyonel anlamı; anayasanın **devlet iktidarını sınırlandıran bir hukuki araç** olmasında yatmaktadır; devlet iktidarını sınırlandırmayan bir anayasa ise, yine Özbudun’a göre, olsa olsa sadece biçimsel anlamda bir anayasa olacak ve dolayısıyla da fonksiyonunu icra edemeyecektir. Dikkat edildiğinde kolaylıkla tespit edilebilecek olan, anayasanın, devlet iktidarını sınırlandıran nitelikte bir hukuk metni özelliği taşıdığıdır. Sözü edilen özellik, ulusal doktrinde, Teziç tarafından “anayasanın siyasal anlamı” olarak kavranmakta iken; Özbudun tarafından ise “anayasanın fonksiyonel anlamı” şeklinde karşılanmaktadır. Aslında her iki yazarın da ortak olarak vurguladıkları ve fakat farklı terimler ile ifade ettikleri içerik, “anayasanın, devlet iktidarını sınırlandıran bir hukuk metni olduğu” noktasında odaklaşmaktadır. Anayasa terimi, günümüzde, nihai olarak ise, “**normlar hiyerarşisinde en üstte bulunan ve kanunlardan daha zor usullere tabi olan hukuk kurallarının tamamı**” şeklinde açıklanmaktadır¹²⁴.

Özüne indirildiğinde gözlemlenen, anayasanın; devlet iktidarını kullanacak olan organları, bu organların yetkilerini¹²⁵ ve de idare edilenlerin hak-

¹¹⁹ GÖNENÇ, *Prospects for*, s. 9.

¹²⁰ MARTIN, s. 108.

¹²¹ TEZİÇ, s. 4 ve 138; ÖZBUDUN, s. 42.

¹²² TEZİÇ, s. 4 ve 138.

¹²³ ÖZBUDUN, s. 42.

¹²⁴ GÖZLER, s. 51.

¹²⁵ ZABUNOĞLU, *Kamu Hukukuna*, s. 36; TURHAN, s. 33.

ları ve özgürlükleri ile işkili olan¹²⁶ temel konuları düzenleyen bir hukuk metni olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla bir anayasa, bireyin (haklarının ve özgürlüklerinin alanının genişletilmesi suretiyle) korunması için devlet iktidarını sınırlama¹²⁷ ve devleti hukuk ile bağlayarak anayasal devleti gerçekleştirme¹²⁸ işlevini icra etmektedir. Anayasanın peşinde olduğu asıl hedef, devlet iktidarının “keyfi”, “denetimsiz”, “kendi istediğini yapan bir şekilde” ve “zorbaca” kullanımını önlemek; insanların değil de, geleneksel olarak ifade edildiği şekliyle “kuralların yönetimini” gerçekleştirmektir¹²⁹.

Devlet, anayasa tarafından oluşturulur ve bu anayasa, devleti ve devletin iktidarını üstün bir kanun ile sınırlandırır¹³⁰. Anayasa, devlet iktidarını, bir taraftan düzenlemekte, bölmekte ve de sınırlandırmakta iken¹³¹; öte yandan da, aynı zamanda, devlet iktidarını meşrulaştırma fonksiyonunu yerine getirmektedir¹³². Anayasalar, devlet iktidarının kullanımı ile ilgili olan bir dizi kurallar ve gelenekler içermekte; toplumun yönetilmesine ilişkin kararların “kim tarafından ve hangi usuller ekseninde” alınacağını tespit etmektedirler¹³³.

Anayasa, devletin yönetilmesine ilişkin olan usullerin ve bireylerin haklarının ve özgürlüklerinin yasal çerçevesini tasvir etmekte; anılan bu usuller ve haklar ekseninde kullanıldığında devlet iktidarı, doğal olarak, sınırlandırılmış olmaktadır¹³⁴. Fakat mutlaka belirtilmelidir ki, despotik hükümler ile de donatılmış olabileceğinden, anayasası olan her devlet, ipso facto, sınırlı devletin gerçekleştirildiği anlamına gelmez¹³⁵. Bu tip devletlerde biçimsel olarak bir anayasa vardır; fakat o anayasa, devlet iktidarını sınırlandırma fonksiyonunu yerine getirmeyen bir metin olmaktan ileri geçemez. Anayasal devlet ise, kısaca, kurallara göre yönetilen, keyfi olmayan ve anayasa ile sınırları belirlenmiş olan devlettir¹³⁶. Devlet iktidarını kullananların, “**ne yaptysak**

¹²⁶ TUNAYA, s. 116; ÖZÇELİK, s. 98-99.

¹²⁷ BELLAMY, s.123; DUGUIT, s. 137; GÖZÜBÜYÜK, s. 4; ERDOĞAN, s. 12 ve 20-21; SARTORI, s. 253; HAYEK, s. 3; SANCAR, s. 134; TURHAN, s. 1 ve 10; GÖZLER, s. 72.

¹²⁸ ESEN, s. 45 ve 83.

¹²⁹ BELLAMY, s.123.

¹³⁰ FELLMAN, s. 486.

¹³¹ FELLMAN, s. 491; GÖNENÇ, *Prospects for*, s. 3.

¹³² FELLMAN, s. 491.

¹³³ BELLAMY, s.123.

¹³⁴ WEALE, s. 115; BELLAMY, s.123-124.

¹³⁵ FELLMAN, s. 485.

¹³⁶ TURHAN, s. 1.

devlet için yaptık” illüzyonu adı altında her türlü hukuk dışılığı ve keyfiliği meşrulaştırmak ve gizlemek için arkasına sığındıkları bir kavram olan “**hikmet-i hükümet**” ise, anayasal devletin tam tersi olan bir terime işaret etmektedir¹³⁷. Bu yönü ile anayasal devlet kavramı, her türlü hukuk dışılığı ve keyfiliği engellemeyi amaçlamaktadır.

Devletin kuruluş düzeni ya da statüsü olan bir anayasada, esas olarak, devletin organları ve bireylerin hakları ve özgürlükleri yer alır¹³⁸. Değişik bir söyleyişle, bir anayasa metni, toplumun yönetilmesine ilişkin olan **oyunun kurallarını** koyarak, bir yandan yönetenlerin yetkilerini belirlemekte, öte yandan ise idare edilenlerin haklarının ve özgürlüklerinin altını çizmektedir¹³⁹.

18. yüzyıl öncesi geleneksel anayasa (“teamüli anayasa” ya da “yazısız anayasa”) mevcut iken¹⁴⁰; 18. yüzyıl sonrası yazılı anayasa ile karşılaşmaktayız¹⁴¹. Yetkili bir organ tarafından bir belge içinde toplanmış ve kâğıt üzerinde ifade edilmiş olan yazılı anayasa kuralları hem okunabilir niteliktedir, hem de bu kuralların tek bir metin içinde toplanması şartı yoktur¹⁴². Yazılı bir metne sahip olmayan geleneksel anayasa (teamüli anayasa ya da yazısız anayasa) ise, aslında, anayasal alanda devletin temel organlarına ilişkin örf ve adet hukuku kurallarıdır¹⁴³. Peki, ne olmuştur da, geleneksel anayasa sisteminden yazılı anayasa sistemine geçilmiştir? Bir başka söyleyişle, yazısız olan örf ve adet hukuku¹⁴⁴ sisteminden, yazılı hukuk sistemine geçişin esas itkisi ne olmuştur? 18. yüzyıl sonrasında yazılı hukuk sistemine ve dolayısıyla da yazılı anayasa sistemine geçilmesinin sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

¹³⁷ ARSLAN, s. 59 ve 65.

¹³⁸ KUBALI, s. 5; ÖZÇELİK, s. 98-99.

¹³⁹ TUNAYA, s. 116; ÖZÇELİK, s. 98-99.

¹⁴⁰ TEZİÇ, s. 146; GÖZLER, s. 52-54.

¹⁴¹ ÖZÇELİK, s. 101-106; KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, s. 283; SANCAR, s. 134; TEZİÇ, s. 140; GÖNENÇ, *Orta Çağ*, s. 285.

¹⁴² GÖZLER, s. 52.

¹⁴³ GÖZLER, s. 52-53. Bir anayasaya sahip olmak demek, mutlaka yazılı bir belgenin olduğu anlamına gelmez; Britanya, İsrail ve Yeni Zelanda örneğinde gözlemlendiği gibi, yazısız anayasa sistemini benimsediği iddia edilen ülkeler de mevcuttur. Bu konuda bkz., MURPHY, s. 10. Büyük Britanya’nın, adına “anayasa” denilen tekil bir belgesi olmamıştır. Fakat Britanya Anayasasına yazısız anayasa denilmesi de, aslında yanıltıcıdır. Çünkü bu anayasanın pek çok parçası yazılıdır. Örneğin: 1215 tarihli Magna Carta, 1641 tarihli The Habeas Corpus Act, 1689 tarihli The Bill of Rights, 1701 tarihli The Act of Settlement, 1707 tarihli The Act of Union, 1911 tarihli The Parliament Act. Bu konuda bkz., FELLMAN, s. 490-491.

¹⁴⁴ Örf ve adet kuralları; akla dayalı değildir, isteme bağlı değildir, rastlantısal olarak ortaya çıkarlar ve onaya tâbidirler. Bu konuda bkz., IŞIKTAÇ, s. 25.

-Yazılı bir kanunun, yazısız olan hukuk kurallarına göre daha üstün olduğu yolundaki fikrin benimsenmesi ve anayasanın öteki kanunlardan daha üstün olarak kabul edilmeye başlanması.¹⁴⁵

-Devlet idaresini düzenleyen hukuk kurallarının, yazılı olmayan yani açıklıktan yoksun geleneksel kurallar olmaktan çıkarılarak yazılı, açık, kesin ve sistematik bir temel kanun halinde toplanmasının, monarşik yönetimlerin keyfi hareketlerinin ve egemenlik haklarının, yani, devlet iktidarının daha etkin olarak sınırlandırabileceğinin düşünölmeye başlanması.¹⁴⁶

-Yönetenlerin yetkilerini önceden belirli ve kesin kurallara bağlamanın, idare edilenlerin haklarını ve özgürlüklerini de kesin kurallar ile belirlemek anlamına geleceğii yönündeki düşüncenin ağırlık kazanması.¹⁴⁷

Nihayet belirtilmelidir ki, geleneksel anayasa formundan yazılı anayasa formuna geçiş, sözü edilen bu hareketin kaynağı olduğu iddia edilen sınıfın (yani burjuvazinin) özelliklerinde saklıdır. Ticaret dünyasında doğmuş olan burjuvazinin¹⁴⁸ siyasal ve düşünsel yapısı da, bu ticaret dünyasının yöntemlerine koşut bir ortamdan yana olacaktır¹⁴⁹. Ticarete en yaygın araç sözleşme

¹⁴⁵ ÖZÇELİK, s. 195-196.

¹⁴⁶ KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, s. 283; ÖZÇELİK, s. 195-196; İŞIKTAÇ, s. 66-67.

¹⁴⁷ TEZİÇ, s. 148; ÖZÇELİK, s. 195-196; BİLGE, s. 36-37.

¹⁴⁸ Floransa doğumlu olan burjuvazinin, ortaya çıkış tarihi her ne kadar 13. yüzyıl ise de, kusursuz örneğii ile ancak 14. yüzyılda karşılaşılr. Bu konuda bkz., SOMBART, s. 114-115.

¹⁴⁹ Gelişen ve zenginleşen tüccarın ihtiyaçları, uygulanmakta olan geleneksel hukuk kuralları ve kurumları ile bağdaşmıyordu. Uygulanan kurallar yazılı değildi. Ne kurallar, ne de kurumlar yeni ticaret hayatının ihtiyaçlarına cevap vermiyordu; burjuvazi ise, kendi çıkarına kurallar ve düzen peşindeydi. Ticaret hayatının gerektirdiğii çabukluğa ve özelliklere cevap verebilecek bir mahkeme sistemi önemliydi. Bu dönemde senyörlerin, kilisenin ayrı ayrı özel mahkemeleri ve bu mahkemelerde uyguladıkları farklı muhakeme usul ve kuralları vardı. Burjuvazi de kendi mahkemelerini kurma yoluna gitti. Burjuvazi, muhakeme etme hak ve ayrıcalığını senyörlerden satın alarak amacına ulaşmış, daha sonra, mali muhtariyet gerçekleştirilmiş ve şehirler ile yeni vergi usulleri kurmuştur. Bu durum, ayrıcalık tanımayan ve eşitlikçi karakterde bir vergi düzenlemesidir. Yani, varlığa göre vergi. Ayrıca, toplanan vergilerin nasıl sarf edileceğii de, yine, sıkı bir denetim altına alınmıştır. Böylece burjuvazi, kendi kurallarını, yasalarını koyarak, Orta Çağın toplum düzeni içinde gelişmiştir. Burjuvazi, Orta Çağın toplum düzeninin siyasal gücünü temsil eden soyluları, onlara borç para vererek ve sonra da onları iflas ettirerek güç durumlara da sokabiliyordu. Burjuvazi, ulus devletin hizmetinde hukukçular olarak da, kral adına, soyluların eski ayrıcalıklarını ellerinden almış; Kiliseye karşı mücadeleye girişmiştir. Burjuvazi, mutlak monarşiler kurulduktan sonra da, otorite-barış-düzen demek olan Krala hizmet etmiş; fakat aynı zamanda Kraldan yararlanmasını da bilmiştir. Bu konuda bkz., GÖZE, s. 76-77; BİLGE, s. 67-68.

olduğu için, burjuvazi de, toplumu bir sözleşmeler (ve anlaşmalar) ağı olarak görmüş ve çıkarlarını yazılı bir belge ile garanti altına alma yöntemini benimsemiştir.¹⁵⁰ Bir başka söyleyişle burjuvazi, elverişli ticaret ortamı yaratarak sınıfsal çıkarını güvenceye kavuşturmak için, devlet iktidarını kullananların yetkilerini ve bireylerin haklarını ve özgürlüklerini üstün ve zor değiştirilebilir olan bir hukuk metni (anayasa) ile önceden kesin olarak düzenlenmesi usulüne taraftar olmuştur.

F-ANAYASACILIK DÜŞÜNCESİ

“Anayasal” (constitutional) ibaresi, İngiliz lügatinde, kelime olarak; “anayasal, meşruti, anayasa tarafından sağlanan, **anayasa tarafından sınırlandırılan**, bireysel, yapısal” gibi sözcük öbekleri ile karşılanmaktadır. Yine İngiliz lügatine göre kelime olarak “anayasalcılık” (constitutionalism) ise; “anayasacılık, meşrutiyetçilik, anayasa taraftarlığı, **devlet yönetiminin önceden belirlenmiş yasalara ve ilkelere dayanması gerektiği** yönündeki yaklaşımı savunan görüş” olarak tasvir edilmektedir.

1700’lü yılların sonlarından itibaren¹⁵¹ özellikle burjuvazinin ihtiyaçlarının ve arzu ettiği özgür ve güvenli pazar ortamının gerçekleştirilmesine ilişkin girişimlerinin sonucunda¹⁵² belirginleşmeye başladığı iddia edilen

¹⁵⁰ EROĞUL, s. 20. Orta Çağdan Yeni Çağa geçiş, Orta Çağ Hristiyan etiğinden, Yeni Çağ ticaret etiğine geçiş anlamına gelir. Bir başka ifade ile bu değişim, kentlerin ve tacir sınıfın oluşumu ile ilişkilidir. Ticaret etiği, Avrupa’da, 12. yüzyılda tek tük ortaya çıkan ve 14. – 15. yüzyıllarda yaygınlık kazanan kentlerde, kârın bir ilerleme, mübadelenin bir uygarlık aracı olarak görüldüğü yeni bir ahlak, kilise ile soylulara karşı verilen dişe diş bir ideolojik mücadele sonunda gelişti. Batı’nın ilk bürokratik organı olan kilise, temel olarak öte dünyanın daha önemli olduğunu düşündüğünden, başlangıçta, tacirlerin zenginleşmesine iyi bakmamış ve ticaret etiğine karşı çıkmıştır. İhtiyaçları doğrultusunda yeni hukuki düzenlemeler isteyen tacirler, hem feodal hukuk düzenine, hem de düelloya karşıdır. Tacir, dünyevi bir adalet ister. Adaleti ise dünyevi bir kurgu belirleyecektir. Yani adalet, mülkün temeli olur. Bu yeni sınıf inançsız değildi. Her ticari sözleşme, Tanrı-İsa-Meryem diye başlıyordu. Fakat eylemin belirleyicisi Tanrı değildi. Tacir, sadece, Tanrının karışmasını istemiyordu. Tanrının yerini ticari devlet almalıydı. İşte, modern siyasal-hukuksal kavramsallaşma da zaten bu arayışın bir ifadesidir. Tanrının dünyevi alandan dışlanması, modern kavramların varlık nedenidir. Kilise, ticaret etiğine karşı verdiği mücadeleyi kaybeder ve zamanı tacire kaptırır. Tacir, mesafeler, ölçüler ve sayılar gibi zamanı da yeniden düşünür. Orta Çağın aydını olan din adamının yerini, kağıt-kalem kullanarak iş yapan yeni bir aydın tipi alır. Kilisenin yerini de, bu yeni aydın tipini yetiştirecek olan OKUL alır. Hatta düzenli ticari hesaplar yapılabilmesi için de, tarihin hep 1 Ocak’ta başlaması gerekiyordu. Meydan saatleri de, kilise çanlarının yerini alır. Bu konuda bkz., AKAL, *İktidarın Üç*, s. 67-69. Ayrıca bkz., SOMBART, s. 135-136 ve s. 328-329. Burjuva; zamanı düzenler, yetiştirir, öğretir ve hesap-kitap yapar. SOMBART, s. 211.

¹⁵¹ ÖZBUDUN, s. 42; SANCAR, s. 134; SARTORI, s. 251; GÖZLER, s. 70.

¹⁵² SOYSAL, s. 15.

“anayasacılık düşüncesi”; “**sınırlı ve bölünmüş iktidarı sağlamaya yönelik ilkeler, kurumlar, teknikler ve fikirler bütünü**” olarak tanımlanmaktadır¹⁵³. Yani, siyasal iktidarın, bireysel özgürlükleri korumak için (üstün bir) hukuk ile sınırlandırılması¹⁵⁴ (hukuk devleti) ve siyasal iktidarın devlet organları arasında bölüştürülmesi (kuvvetler ayrılığı) anayasacılık olarak karşılanmaktadır¹⁵⁵. Anayasacılık, bazen devlet iktidarının sınırlandırılması, bazen de devlet iktidarının bölünmesi olarak tanımlanmaktaysa da, hukuk devleti ve kuvvetler ayrılığı olarak kavramsallaştırılabilecek olan bu iki yaklaşım, aslında anayasacılığın iki temel unsurunu oluşturmaktadır¹⁵⁶. Değişik bir söyleyişle anayasacılık; “yazılı kanunları, gelenekleri, idealleri ve arzuları, hukuk devleti şekline” ya da “temel ve en yüksek bir kanun şekline” dönüştürme ve bunları kaynaştırma sanatı ve usulüdür/yöntemidir¹⁵⁷.

Anayasacılık; keyfi (denetimi olmayan, başkalarının iradelerini umursamayan) bir yönetimin karşıtı olarak ya da sadece kamu görevlilerinin karar almasının karşıtı olarak, devletin üzerindeki yasal sınırlandırmayı içeren hukuk devleti¹⁵⁸ idealini yansıtır¹⁵⁹. Siyasal bir toplumda, istedikleri her şeyi yapma konusunda serbest davranabilme yetkisine sahip olmayan devlet görevlileri; toplumun “**en üstün kanununda**” (yani anayasasında) belirtilmiş ve devlet iktidarının kullanımına ilişkin olan sınırlandırmaları ve karar alma usullerini göz önünde bulundurmamak zorundadırlar¹⁶⁰; ki anılan olgu, hukuk devletini kodlamaktadır. Öte yandan, kuvvetler ayrılığının temel amacı ise, devlet iktidarını dağıtarak ve devletin hesap verir olmasını sağlayarak hakları ve özgürlükleri korumak ve tiranlığı/zorbalığı önlemektir¹⁶¹. Değişik bir söyleyişle anayasacılığın özü, **bireysel özgürlükleri korumak için devlet**

¹⁵³ GÖNENÇ, *Orta Çağ*, s. 267-268 ve 287; ÖZBUDUN, s. 42-43; FRIEDRICH, s. 29 ve 90; ARSLAN, s. 21-22.

¹⁵⁴ FELLMAN, s. 485; HENLEY, s. 765; DRY, s. 5.

¹⁵⁵ DRY, s. 5; FRIEDRICH, s. 29 ve 190; GÖNENÇ, *Orta Çağ*, s. 267-268 ve 287; ÖZBUDUN, s. 42-43; ARSLAN, s. 21-22.

¹⁵⁶ GÖNENÇ, *Prospects for*, s. 13.

¹⁵⁷ FELLMAN, s. 485.

¹⁵⁸ Hukuk devleti, hukukun üstünlüğü demektir. Değişik bir ifade ile, devletin cebri iktidarının, önceden bilinen ve sınırları açıklanmış olan yasal kurallar ve ilkeler ile sınırlandırılmış olduğu devlet demektir. Hukuk devletinde, yönetenler ve idare edilenler yani bütün kişiler, hukuk önünde eşittirler ve hepsi hesap verir konumdadırlar. Bu konuda bkz., HENLEY, s. 765.

¹⁵⁹ COUTURE, s. 837; FELLMAN, s. 485; HENLEY, s. 765-767.

¹⁶⁰ FELLMAN, s. 485.

¹⁶¹ WROE, s. 798.

iktidarını sınırlandırmak¹⁶², sınırlı devlete giden yolun hukuki zeminini döşemektir.

Bu noktada belirtilmesi gereken, üstün bir hukuk kuralı ile devleti sınırlandırma fikrinin, modern bir düşünce olmadığı; siyasal toplumun temel normlarının düzenlenmiş olduğu yüksek bir kanun fikri ve kavramının uygarlık kadar eski olduğudur¹⁶³. Eski Yunan’da “**politeia**” ve de Latince olarak (Cicero tarafından ifade edildiği şekliyle) “**constitutio**” anayasacılık düşüncesine ilişkin fikirlerin erken dönem ifade ediliş şekilleridirler¹⁶⁴. Yani, her ne kadar modern şekli Thomas Hobbes (1588-1679) ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) tarafından ifade edilmiş olsa bile, anayasacılık düşüncesinin izleri Stoacılar (M.Ö. 300-M.S.100), Plato’da (M.Ö. 427-347) ve Roma Hukuku’nda tespit edilebilir niteliktedir¹⁶⁵. Anılan durum da göstermektedir ki, devlet iktidarını sınırlandırma olarak tanımlanan anayasacılık düşüncesinin ideolojik temeli liberalizm, sınıfsal temeli de burjuvazi değildir.

Anayasacılık düşüncesinin gerçek anlamda uygulanabilmesi için; hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, insan hakları, demokrasi, federalizm ve anayasanın üstünlüğü gibi kurumsal gereklerin zorunlu olduğuna vurgu yapılan¹⁶⁶ doktrinde; yazılı, katı ve üstün bir anayasa yapmak **geleneksel anayasacılık** olarak tanımlanırken; bahsi geçen özelliklere anayasa yargısını eklediğimizde ise **modern anayasacılık** kavramına ulaşılabacağına dikkat çekilmektedir¹⁶⁷.

II – DEVLET İKTİDARININ SINIRLANDIRILMASI KONUSU

Toplumun yönetilmesine ilişkin bir “ilke/kural” ve “bu ilkenin/kuralın uygulanması” arasındaki ilişki, siyasal iktidar ilişkisidir. Bu bağlamda siyasal iktidar, ilk toplumlardan itibaren tarihin her döneminde, sosyalliğin olduğu her ortamda vardır. Bir başka ifade ile yasa ve uygulama arasındaki bağ kurulmadan, yasa ve uygulama ilişkisi olmadan sosyallikten söz edilemez. İnsanların birlikte yaşaması anlamında sosyallik, bir başka söyleyişle “bir aradalık”, aynı zamanda, ortak yaşama ilişkin bir ilkeye ve bu ilkenin uygulan-

¹⁶² GÖZLER, s. 67 ve 70; ERDOĞAN, s. 15 ve 20–21; SANCAR, s. 134; TURHAN, s. 10; ARSLAN, s. 21, 32 ve 77.

¹⁶³ FELLMAN, s. 492.

¹⁶⁴ MCILWAIN, s. 24-25.

¹⁶⁵ CONKLIN, s. 233; DRY, s. 5.

¹⁶⁶ ERDOĞAN, s. 22-24.

¹⁶⁷ GÖZLER, s. 71.

ması gerekliliğine bağlıdır. Kuralsız yaşam, kaotik bir ortama ve keyfiliğe yol açar. Toplumun yönetilmesi ise “yöneten-idare edilen” ilişkisini ve taraflarını ortaya çıkarır. Bir tarafta yönetici vardır, yani emir veren; öte yanda ise idare edilen vardır; yani verilen emre rıza gösteren. Toplumun yönetilmesine ilişkin olan ilke, bir yandan yöneticinin yetkilerini belirleyerek, yöneticiyi keyfi yönetim pratiğinden uzak tutmakta, öte yandan da, doğal olarak, yöneticinin yetkisiz olduğu konuları ve alanları açığa çıkararak daha belirgin kılmaktadır. Yani, yöneticinin yetkilerinin tahdidi olarak belirlenmesi ya da yöneticinin hangi alanlarda yetkili olduğuna açıkça vurgu yapılması, açıktır ki, yöneticinin hangi durumlarda yetki aşımında (ultra vires) bulunmuş olacağına ilişkin tespitlerin sınanabilmesini de kolaylaştıracaktır. Yöneticinin yetkili olmadığı alan ise, idare edilenlerin serbest hareket edebileceği faaliyet alanını tasvir etmektedir.

Kural olmadan insanların bir aradalığı sağlanamaz. Fakat öte yandan, her halükarda bir kuralın olması da, mekanik olarak, toplumun yönetilmesinde keyfiliğin olmadığı anlamına gelmez. Çünkü kural, yöneticinin istediği her şeyi yapabileceği ilkesini içeren bir şekilde tasarımlanmış olabilir. O halde insanların bir aradalığı, bir ilkeye, bir kurala (düstura ya da yasaya) ihtiyaç duyar. Bu ilkeye de, herkesin (cebir yolu ile) uymasının sağlanması yani yasanın istisnasız herkes bakımından uygulanır kılınması gerekmektedir. Yasa ve uygulama olmadan bir aradalık sağlanamayacak; emir ve itaat ilişkisi, bir başka söyleyişle yöneten-idare edilen ilişkisi, “otoriteye rıza göstermeden” kurulamayacaktır. Sözü edilen durumun anlattığı, yöneticinin, baskısını (otoritesini ya da iktidarını) toplumun rızasına dayandırmadan, toplumu yönetemeyeceği olgusudur. O halde, yöneticinin iktidarına, idare edilenlerin rıza göstermesi gerekir ki, bir aradalık, bir başka söyleyişle siyasal iktidar ilişkisi kurulabilsin ve meşruiyet sağlanabilsin. Yöneticinin keyfi davranması ve idare edilenlerin haklarını hiçe sayması, rızayı azaltacak hatta tamamen ortadan kaldıracaktır. Rıza olmadan otorite ilişkisinin kurulmaya çalışılması ise zorbalık anlamına gelir ve bir aradalık sağlanamaz. Bu bağlamda, yöneticilerin yetkilerinin ya da toplumun yönetilmesine ilişkin kuralların önceden bilinebilir olması, keyfiliği ve de en azından keyfilik iddiasını gündeme getirebilmeyi kolaylaştıracaktır. Yöneticilerin keyfiliğinin engellenmesi, yönetme fonksiyonunun kurala bağlanmasını gerektirir ki, bunun adı da, yasa (yaygınlıkla 1700’lü yılların sonlarından itibaren ya da 18. yüzyıldaki ifadesiyle ise **ANAYASA**) olarak ifade edilmektedir. Bu noktada sorun, yöneticinin sınırlandırılması, hatta

daha doğru bir ifade ile yöneticinin yetkilerinin sınırlandırılması ile ilişkilidir. Bir başka söyleyişle problem, sınırlı yönetim ya da devletin sınırlandırılması kavramında ortaya çıkmaktadır.

Toplumun yönetme fonksiyonunu üstlenenlerin yetkilerinin önceden bilinir olması, toplumun idare edilmesine ilişkin faaliyetlerinde sınırlı olmaları ve dolayısıyla da keyfi davranamayacakları anlamına gelir. Keyfi davranamayan yönetici de, bir ilke ya da bir yasa ekseninde hareket edebilecektir. Dolayısıyla bu yasa ya da ilke, yöneticinin yetkilerini açıklığa kavuşturduğu ölçüde, aynı zamanda yöneticiyi sınırlandırmış, kurala bağlamış da olacaktır. Toplumun yönetilmesinin temel ilkelerini düzenlemiş olan anılan bu yasaya, hem toplumun, hem de yöneticilerin uyması gerekir ki, arzu edilen sınırlı yönetim ya da keyfi olmayan yönetim uygulanabilir olsun.

Sınırlı yönetim ya da devletin sınırlandırılması derken, esas olarak, devlet iktidarını ya da siyasal iktidarı kullananların yetkilerinin sınırlandırılması anlatılmak istenmektedir. Bir başka söyleyişle sınırlı devlet, devlet adına yetki kullananların, kullandıkları bu yetkilerin açık ve tahdidi olarak önceden bilebilir olmasını ifade etmektedir. Egemenlikten ya da siyasal iktidardan kaynaklanan devlet iktidarı yetkileri ise yasama, yürütme ve yargılama fonksiyonunu yerine getirenleri akla getirir. Devleti sınırlandırmak demek; yasa yapma, bu yasaları uygulama ve hukuki uyumsuzlukları çözüme kavuşturma konusunda yetki kullananların yetkilerinin sınırlandırılması anlamına gelir. Özüne indirgenğinde, sınırlı devlet, devlet iktidarını kullananların yani yöneticilerin yetkilerinin nelerden ibaret olduğunun bilinmesi, bu yetkilere aykırı davrandıklarında yani yetkilerini aştıklarında bundan dolayı hesap verir, sorumlu tutulabilir konumda bulunmalarını ifade etmektedir. Bu yazıda, yasa yapanların ve bu yasayı uygulayanların yetkilerinin sınırlandırılması, devlet iktidarının sınırlandırılması anlamında kullanılacaktır. Çünkü devlet iktidarı ya da öteki adıyla siyasal iktidar veya egemenlik, toplumun yönetilmesine ilişkin yasa yapma ve bu yasayı uygulama iktidarı anlamına gelmektedir. O halde, yönetici ne ile sınırlandırılmalıdır? Değişik bir ifadeyle, devletin iktidarının sınırlandırılmasına ilişkin ölçütler nelerdir? Bu ölçütlerden en etkin olanı hangisidir? Anılan sorular, siyasal düşünceler tarihinde, ilk toplumlardan, dolayısıyla da ilk düşünürlerden itibaren yanıtlanmaya çalışılmıştır. Fakat geldiğimiz bu noktada konu ile ilgili olarak doktrindeki iki zıt yaklaşıma da işaret edilmelidir. Doktrinde, devlet iktidarının sınırlandırılmasına ilişkin

düşüncenin tamamen modern bir yaklaşım olduğunu¹⁶⁸ ve 15. yüzyıl yazarlarınca işlendiğini¹⁶⁹ iddia eden çevreler olmasına rağmen; daha doğru bir şekilde (ve de bu yazıda öne sürülen tez ile de uyumlu olarak) devlet iktidarının sınırlı olduğu fikrinin çok eski olduğu¹⁷⁰ hatta antik çağdan beri düşünüldüğü¹⁷¹ noktasında da iddialar vardır. Lâkin bu yazıda da gösterildiği üzere, devlet iktidarının sınırlandırılması düşüncesi, bir başka ifade ile **sınırlı devlet iktidarı** kavramı ve fikri, yeni bir düşünce değildir; ifade edilenin tam da aksine, ilk toplumlardan itibaren konu üzerine düşünenlerce yanıtı bulunmaya çalışılan bir sorundur. Siyasal düşünceler tarihinde her düşünür, devlet iktidarının sınırlandırılmasına özgü, kendince çeşitli sınırlandırma ölçütleri önermiş; yani, siyasal iktidarı, zaten “**sınırlı**” olarak tasavvur etmiştir. İşte bu makalede genel olarak üzerinde durulan konu da, devletin iktidarının sınırlandırılmasına ilişkin olan ölçütlerin neler olduğunun tespit edilmesi noktasında odaklanmaktadır.

Yöneten-idare edilen ilişkisini yani yasa ve uygulama ilişkisini ifade etmek için tarihsel düzlemde ilkin siyasal iktidar kavramı kullanılmakta iken, zamanla, modern bir kavram olan, egemenlik kavramına başvurulmaya başlanmıştır. Egemenlik kavramı ile yasa ve uygulama ilişkisi bağlamında artık yasanın dünyevi niteliği ön plana çıkmış; modern devlet de egemenlik kavramı ile belirginleşmiştir. Bir siyasal iktidar tipi olarak kavranmakta olan devlet, aslında **kurumsal hale gelmiş bir çeşit siyasal iktidardan** başka bir şey değildir. Dolayısıyla bu yazıda, egemenlik ya da siyasal iktidar kavramı, devlet iktidarı terimi ile aynı anlamda olmak üzere kullanılacaktır. Yani, yasa yapma ve bu yasayı uygulama, bu yazıda, doktrininde kimi yazarlarca¹⁷² da kullanıldığı gibi, **devlet iktidarı** sözcük öbeği ile karşılanacaktır.

Bireysel haklar ve özgürlükler alanının genişletilmesi amacıyla devlet iktidarının sınırlandırılması derken, vurgulanmak istenen, asıl olarak, devlet iktidarı adına yetki kullananların yetkilerinin sınırlandırılmasıdır. Yoksa başlı başına “devletin sınırlandırılması” ifadesi, devlet kavramı soyut olduğu için anlamsızdır. Bu bağlamda aslında anlatılmak istenen yasama, yürütme

¹⁶⁸ Bu konuda bkz., DUGUIT, s. 142; ERDOĞAN, s. 13.

¹⁶⁹ ESEN, s. 64.

¹⁷⁰ KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, s. 249; ZABUNOĞLU, *Devlet Kudretinin*, s. 1, 31 ve 172; OKANDAN, s. 798.

¹⁷¹ SANCAR, s. 34.

¹⁷² BELLAMY, s. 123; OKANDAN, s. 746; AKIN, s. XI-XII.

ve yargılama şeklinde kavramsallaştırılan devlet yetkileridir. Tersinden ifade edersek, yasa yapma ve (yargılama da dâhil olmak üzere) bu yasayı uygulama fonksiyonu, devleti somutlaştıran işlevlerdir. Dolayısıyla sınırlı devlet demek, aslında, anılan bu fonksiyonları (yasama fonksiyonunu, yürütme fonksiyonunu ve yargılama fonksiyonunu) kullanan kişilerin yetkilerinin kısıtlanmasını içermekte ve de anlatmak istemektedir. Sınırlı devlet ya da devletin sınırlandırılması kavramı, içerik olarak, bireysel özgürlüklerin korunması için yasama, yürütme ve yargı organlarının yetkilerinin önceden yazılı olarak bilinmesini ve anılan bu yetkilerin devletin organları arasında bölüşülmesini bünyesinde barındırmaktadır. Bahsedilen olgu da, bir yasa ile, bir kural ile ya da bir ilke ile hukuki bir metinde somutlaştırılmaktadır. Böylece, yönetenlerin yetkileri ve idare edilenlerin hakları ve özgürlükleri, önceden hukuki olarak bir güveneye kavuşturulmuş olmaktadır.

Bu yazının esas inceleme alanı ise, siyasal düşünceler tarihine fikirleri ile yön veren filozofların, devletin sınırlandırılmasına ilişkin olarak önermiş oldukları ölçütler ve bu ölçütlerin etkililiği meselesi olacaktır. Bu bağlamda, nihai tahlilde yanıtı aranacak olan soru şudur: Devletin sınırlandırılması problemi, 17. ya da 18. yüzyıl ve sonrasında mı ortaya çıkmıştır; yoksa ilk toplumlardan itibaren düşünürler, zaten, sınırlı devletten yana tavır takınmış ve görüş açıklamışlar mıdır? Sorunun yanıtı önemlidir. Çünkü anılan soruya verilecek yanıtlara göre; ya denilecektir ki, sınırlı devlet ya da anayasacılık düşüncesi sadece liberalizm ile ilişkilidir, dolayısıyla sadece sözü edilen bu ideolojiyi benimseyen filozoflar devletin sınırlandırılmasından yana olan bir tavrın sahibidirlere; ya da denilecektir ki, devletin sınırlandırılması fikri, ilk toplumlardan itibaren vardır ve zaten toplum olmanın da temeli, bir başka söyleyişle sosyalliğin temeli, yönetenlerin bir “ilke/kural” ekseninde toplumu yönetebilmesidir. O zaman da, ilkin ve sadece liberalizm ideolojisinin bir buluşu ve takdimi olarak lânse edilen ve tedavüle sokulan sınırlı devlet argümanı, ideolojik boyutundan arındırılıp, belirli bir zamanla ve belirli bir mekânla sınırlı olma yönündeki bağımlı koparıp, evrenselleşebilecektir.

III - SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNDE DÜŞÜNÜRLERİN DEVLET İKTİDARININ SINIRLANDIRILMASINA İLİŞKİN OLARAK ÖNERDİKLERİ ÖLÇÜTLER

Siyasal düşünceler tarihinde, düşünürlerin, daha ilk toplumlardan itibaren, devlet iktidarının sınırlı olduğunu ve yönetenlerin toplumu yönetirken

keyfi davranamayacaklarını her fırsatta vurguladıklarını belirterek başlamak, yazının bu bölümü için, yerinde bir cümle ve iddia olacaktır. Sonrasında ise, bu iddiayı desteklemek üzere, siyaset konusunda fikri olan düşünürlerin, devlet iktidarını sınırlandırmak üzere vurguladıkları ölçütlerin altının çizilmesi ve sözü edilen bu ölçütlere dikkat çekilmesi, işimizi ve iddiamızı oldukça kolaylaştıracaktır.

**A - ESKİ ÇAĞDA DEVLET İKTİDARININ
SINIRLANDIRILMASINA İLİŞKİN OLAN ÖLÇÜTLER**

FİLOZOF	ÖNERDİĞİ SINIRLANDIRMA ÖLÇÜTÜ
HEZIODOS ¹⁷³ (M.Ö. 9. - 8. yüzyıl)	Adalet
GNOMİK ŞAİRLER ¹⁷⁴ (M.Ö. 7. – 6. yüzyıl)	İnsanın mutluluğu
HÂKİMLER ¹⁷⁵ (M.Ö. 7. – 6. yüzyıl)	Kanunlar İnsanların hakları
BUDHA SAKYAMUNI ¹⁷⁶ (M.Ö. 560-480)	Genel yarar Halkın iyiliği ve yararı
KONFÜÇYÜS ¹⁷⁷ (M.Ö. 551-479)	Adalet İyilik Ahlâk
SOFİSTLER ¹⁷⁸ (M.Ö. 5. yüzyıl)	Doğal hukuk Doğal haklar Birey
SOKRATES ¹⁷⁹ (M.Ö. 470-399)	Yasalar (yazılı ve yazısız kurallar) Adalet Hak

¹⁷³OKANDAN, s. 136.

¹⁷⁴OKANDAN, s. 136. Gnomik Şairler; Arşilok, Alse, Teogonis ve Fosilid'ten oluşmaktadır.

¹⁷⁵OKANDAN, s. 136-137. Hâkimler; Tales, Bias, Epimenid, Mişon ve Şilon'dur.

¹⁷⁶OKANDAN, s. 133-134; ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 32.

¹⁷⁷OKANDAN, s. 127-128; ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 31.

¹⁷⁸OKANDAN, s. 138; YETKİN, Cilt: 1, s. 66. Sofistler; Protagoras, Gorgias, İppias, Polos,

PLATON ¹⁸⁰ (M.Ö. 427-347)	Yasalar Örf ve adetler
ARİSTOTELES ¹⁸¹ (M.Ö. 384-322)	Yasalar İlahi yasalar
POLYBIOS ¹⁸² (M.Ö. 204-120)	Karma hükümet şekli
MARCUS TULLIUS CICERO ¹⁸³ (M.Ö. 106-43)	Yasalar Doğal hukuk Doğal yasa Ahlâk Adalet Genel yarar

B - ORTA ÇAĞDA DEVLET İKTİDARININ SINIRLANDIRILMASINA İLİŞKİN OLAN ÖLÇÜTLER

FİLOZOF	ÖNERDİĞİ SINIRLANDIRMA ÖLÇÜTÜ
AURELIUS AUGUSTINUS ¹⁸⁴ (354-430)	Adalet Kamu yararı Halkın yararı Bireyin refah ve saadeti

Brison, Kritias, Kallikles ve Antiphon'dan oluşmaktadır.

¹⁷⁹ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 32; OKANDAN, s. 139-141; GÖZE, s. 18.

¹⁸⁰ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 33; OKANDAN, s. 147-148; TUNÇAY, s. 49; AKIN, s. 9-10; AĞAOĞULLARI, Kent Devletinden, s. 250.

¹⁸¹ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 32; OKANDAN, s. 153; AĞAOĞULLARI, Kent Devletinden, s. 318; TUNÇAY, s. 218-220.

¹⁸²ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 36.

¹⁸³ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 35, 165-168; AĞAOĞULLARI-KÖKER, İmparatorluktan Tanrı, s. 51-53; TUNÇAY, s. 328.

¹⁸⁴ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 37; OKANDAN, s. 202-204.

SALISBURY'Lİ JOHN ¹⁸⁵ (1115-1180)	Yasalar (Hukuk kuralları) Genel yarar Adalet Hakkaniyet Tanrının emirleri
HENRY de BRACON ¹⁸⁶ (1216-1268)	Yasalar Tanrının iradesi Bireylerin hukuku
AQUINUM'LU THOMAS ¹⁸⁷ (1225-1274)	Yasalar Tanrısal yasalar Tanrısal Doğal hukuk Adalet Toplumun çıkarı Ortak yarar Halkın iyiliği
AEGIDIUS ROMANUS ¹⁸⁸ (1243-1316)	Adalet Hakkaniyet
DANTE ALIGHIERI ¹⁸⁹ (1265-1321)	Yasalar Adalet
MARSILIUS PATAVINUS ¹⁹⁰ (1270-1342)	Yasalar Genel yarar

¹⁸⁵OKANDAN, s. 207; AĞAOĞULLARI-KÖKER, İmparatorluktan Tanrı, s. 219-220; TANNENBAUM-SCHULTZ, s. 121; TUNÇAY, s. 397.

¹⁸⁶ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 39-40.

¹⁸⁷ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 38; OKANDAN, s. 212; AĞAOĞULLARI-KÖKER, İmparatorluktan Tanrı, s. 224 ve 242; AKIN, s. 58; YETKİN, s. 217; ŞENEL, Siyasal Düşünceler, s. 259; TANNENBAUM-SCHULTZ, s. 126 ve 128.

¹⁸⁸OKANDAN, s. 217.

¹⁸⁹OKANDAN, s. 219-220.

¹⁹⁰OKANDAN, s. 228-230; AĞAOĞULLARI-KÖKER, Tanrı Devletinden, s. 61; YETKİN, Cilt: I, s. 335.

OCKHAM’LI WILLIAM ¹⁹¹ (1290-1350)	Doğal hukuk Ortak yarar
CLAUDE de SEYSSEL ¹⁹² (1450-1520)	Temel yasalar Yönetmelikler Gelenekler

**C – YENİ ÇAĞDA DEVLET İKTİDARININ
SINIRLANDIRILMASINA İLİŞKİN OLAN ÖLÇÜTLER**

FİLOZOF	ÖNERDİĞİ SINIRLANDIRMA ÖLÇÜTÜ
NICCOLO MACHIAVELLI ¹⁹³ (1469-1527)	Yasalar
THOMAS MORE ¹⁹⁴ (1478-1535)	İnsanların yararı
FRANCISCO de VITORIA ¹⁹⁵ (1480-1546)	Yasalar Ortak yarar Doğal Tanrısal yasa Beşeri yasa Uluslar arası yasa
MARTIN LUTHER ¹⁹⁶ (1483-1546)	Tanrısal yasa
GEORGE BUCHANAN ¹⁹⁷ (1506-1582)	Yasalar Sözleşme

¹⁹¹AĞAOĞULLARI-KÖKER, Tanrı Devletinden, s. 74-75.

¹⁹²AĞAOĞULLARI-KÖKER, Tanrı Devletinden, s. 190.

¹⁹³AĞAOĞULLARI-KÖKER, Tanrı Devletinden, s. 174.

¹⁹⁴AĞAOĞULLARI-KÖKER, Tanrı Devletinden, s. 203.

¹⁹⁵AKAL, Modern Düşüncenin, s. 38-39 ve 58.

¹⁹⁶AĞAOĞULLARI-KÖKER, Tanrı Devletinden, s. 112.

¹⁹⁷AĞAOĞULLARI-KÖKER, Tanrı Devletinden, s. 276-277; OKANDAN, s. 528.

JEAN CALVIN ¹⁹⁸ (1509-1564)	Yasalar
FERNANDO VAZQUEZ de MENCHACA ¹⁹⁹ (1512-1569)	Yasalar
HUBERT LANGUET ²⁰⁰ (1518-1581)	Yasalar (Beşeri ve ilahi) Halkın çıkarı
THEODORE de BEZE ²⁰¹ (1519-1605)	Doğal hukuk Halkın ortak çıkarı Sözleşme
FRANÇOIS HOTMAN ²⁰² (1524-1590)	Temel yasalar Töre
ETIENNE de LA BOETIE ²⁰³ (1530-1563)	Doğal insan hakları
JEAN BODIN ²⁰⁴ (1530-1596)	Yasalar Doğal hukuk Doğal yasa Tanrısal doğal hukuk İlahi hukuk Adalet Ahlâk Kamu yararı Krallığın temel yasaları Mülkiyet hakkı Tanrının emirleri

¹⁹⁸AĞAOĞULLARI-KÖKER, Tanrı Devletinden, s. 132.

¹⁹⁹AKAL, Modern Düşüncenin, s. 191.

²⁰⁰OKANDAN, s. 529.

²⁰¹AĞAOĞULLARI-KÖKER, Tanrı Devletinden, s. 273.

²⁰²AĞAOĞULLARI-KÖKER, Tanrı Devletinden, s. 268.

²⁰³OKANDAN, s. 532.

²⁰⁴ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 44-48; OKANDAN, s. 524; AKIN, s. 96; ŞENEL, Siyasal Düşünceler, s. 315-316; GÖZE, s. 128; YETKİN, Cilt: 2, s. 457; AĞAOĞULLARI-

JUAN de MARIANA ²⁰⁵ (1536-1623)	Yasalar
FRANCISCO SUAREZ ²⁰⁶ (1548-1617)	Ortak yarar Sosyal sözleşme Uluslar arası hukuk
JOHANNES ALTHUSIUS ²⁰⁷ (1557-1638)	Yasalar Sözleşme Devletin temel yasaları Ortak iyilik
HUGO GROTIUS ²⁰⁸ (1583-1645)	Halkın yararı Devletin yararı
THOMAS HOBBS ²⁰⁹ (1588-1679)	Yasalar Doğal yasalar Aklın yasaları Sözleşme Devletin bütünlüğü Yönetim mesleğinin gerekleri
JACQUES BENİGNE BOSSUET ²¹⁰ (1627-1704)	Yasalar Devletin temel kanunları Adalet Kamu yararı Halkın mutluluğu Doğal hukuk

KÖKER, Kral-Devlet, s. 26-37.

²⁰⁵AKAL, Modern Düşüncenin, s. 198.

²⁰⁶AĞAOĞULLARI-KÖKER, Kral-Devlet, s. 136-140.

²⁰⁷ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 40; OKANDAN, s. 548; AĞAOĞULLARI-KÖKER, Kral-Devlet, s. 72.

²⁰⁸ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 41.

²⁰⁹OKANDAN, s. 544; AKIN, s. 114; AĞAOĞULLARI-KÖKER, Kral-Devlet, s. 215-224; GÖZE, s. 137 ve 143.

²¹⁰OKANDAN, s. 539; AKIN, s. 120-121.

BENEDICTUS BARUCH de SPINOZA ²¹¹ (1632-1677)	Yasalar Doğal haklar İnsanların özgürlüğü İnanç özgürlüğü İfade özgürlüğü İnsan bedeninin dokunulmazlığı
JOHN LOCKE ²¹² (1632-1704)	Yasalar Doğal hukuk Doğal haklar Mülkiyet hakkı Can ve mal özgürlüğü İnsan hakları Toplumun iyiliği Yaşam hakkı Özgürlük hakkı Sağlık hakkı Dinlenme hakkı İnanç özgürlüğü Düşünce özgürlüğü
PIERRE JURIEU ²¹³ (1637-1718)	İnsanların doğal hakları
GOTTFRIED W. LEIBNIZ ²¹⁴ (1646-1716)	Doğal haklar Kamu yararı

²¹¹OKANDAN, s. 551-553; AĞAOĞULLARI-ZABCI-ERGÜN, s. 80-81 ve 84.

²¹²OKANDAN, s. 556; AKIN, s. 139; GÖZE, s. 161-162; AĞAOĞULLARI-ZABCI-ERGÜN, s. 209, 212 ve 224.

²¹³OKANDAN, s. 559.

²¹⁴OKANDAN, s. 560.

BARON de LA BREDE ET DE MONTESQUIEU ²¹⁵ (1689-1755)	Temel yasalar
JEAN JACQUES ROUSSEAU ²¹⁶ (1712-1778)	Yasalar Toplumun yararı Genel iyilik
ABBE EMMANUEL JOSEPH SIEYES ²¹⁷ (1748-1836)	Temel yasa

IV – SİYASAL İKTİDARDAN EGEMENLİĞE - SINIRLI DEVLETTEN ANAYASACILIK DÜŞÜNÇESİNE

Siyasal düşünceler tarihinde, insanlığın bilinen ilk dönemlerinden itibaren filozoflar, devlet iktidarının sınırlı olduğunu ve sınırlı olması gerektiğini iddia etmişler ve kendilerince de, devlet iktidarının sınırlandırılmasına ilişkin ölçütler önermişlerdir.

Devlet iktidarının sınırlandırılmasına ilişkin ölçütler konusunda filozoflar arasında yaygın bir konsensüs yoktur²¹⁸; çünkü her siyasal düşünür, devlet iktidarının sınırlandırılmasına ilişkin olarak kendince farklı bir ölçüt önermektedir. Sırası gelmişken, uluslar arası doktrinde ifade edilmekte olan “Eski Yunan’da egemenliğin tek sınırının doğal hukuk olduğu”²¹⁹ ve “Orta Çağ’da egemenliğin tek sınırının İlahi Kanun olduğu”²²⁰ yönündeki tespitin (ilişikte sunulmuş olan tablodan da anlaşılacağı üzere) asılsız olduğunu da ifade edelim.

Tarihin farklı dönemlerinde yaşamış olan ve bu çalışma ekseninde görüşleri gözden geçirilen kırk beş düşünür, devlet iktidarının; **yasa**²²¹, **temel**

²¹⁵AĞAOĞULLARI-ZABCI-ERGÜN, s. 404.

²¹⁶ZABUNOĞLU, Devlet Kudretinin, s. 51-54; AKIN, s. 173.

²¹⁷GÖZE, s. 217-219.

²¹⁸ COUTURE, s. 835.

²¹⁹ HESTER, s. 824.

²²⁰ HESTER, s. 824.

²²¹ Hâkimler (M.Ö. 7. – 6. yüzyıl); Sokrates (M.Ö. 470-399); Platon (M.Ö. 427-347); Aristoteles (M.Ö. 384-322); Marcus Tullius Cicero (M.Ö. 106-43); Salisbury’li John (1115-1180);

yasa²²², uluslar arası hukuk²²³, uluslar arası yasa²²⁴, kamu yararı²²⁵ (genel yarar, ortak yarar, halkın yararı, toplumun çıkarı), doğal hukuk¹⁵, doğal haklar²²⁶, adalet²²⁷, insanların hakları²²⁸, Tanrının emirleri²²⁹, sözleşme²³⁰,

Henry de Bracton (1216-1268); Aquinum'lu Thomas (1225-1274); Dante Alighieri (1265-1321); Marsilius Patavinus (1270-1342); Niccolo Machiavelli (1469-1527); Francisco de Vitoria (1480-1546); George Buchanan (1506-1582); Jean Calvin (1509-1564); Fernando Vasquez de Menchaca (1512-1569); Hubert Languet (1518-1581); Jean Bodin (1530-1596); Juan de Mariana (1536-1623); Johannes Althusius (1557-1638); Thomas Hobbes (1588-1679); Jacques Benigne Bossuet (1627-1704); Benedictus Baruch de Spinoza (1632-1677); John Locke (1632-1704) ve Jean Jacques Rousseau (1712-1778).

²²² Claude de Seyssel (1450-1520); Francois Hotman (1524-1590); Jean Bodin (1530-1596); Johannes Althusius (1557-1638); Jacques Benigne Bossuet (1627-1704); Baron de la Brede et de Montesquieu (1689-1755) ve Abbe Emmanuel Joseph Sieyes (1748-1836).

²²³ Francisco de Vitoria (1480-1546) ve Francisco Suarez (1548-1617).

²²⁴ Francisco de Vitoria (1480-1546) ve Francisco Suarez (1548-1617).

²²⁵ Budha Sakyamuni (M. Ö. 560-480); Marcus Tullius Cicero (M. Ö. 106-43); Aurelius Augustinus (354-430); Salisbury'li John (1115-1180); Aquinum'lu Thomas (1225-1274); Marsilius Patavinus (1270-1342); Ockham'lı William (1290-1350); Thomas More (1478-1535); Francisco de Vitoria (1480-1546); Hubert Languet (1528-1581); Theodore de Beze (1519-1605); Jean Bodin (1530-1596); Francisco Suarez (1548-1617); Johannes Althusius (1557-1638); Hugo Grotius (1583-1645); Jacques Benigne Bossuet (1627-1704); John Locke (1632-1704); Gottfried W. Leibniz (1646-1716) ve Jean Jacques Rousseau (1712-1778).

²²⁶ Sofistler (M. Ö. 5. yüzyıl); Marcus Tullius Cicero (M.Ö. 106-43); Aquinum'lu Thomas (1225-1274); Ockham'lı William (1290-1350); Francisco de Vitoria (1480-1546); Theodore de Beze (1519-1605); Etienne de la Boetie (1530-1563); Jean Bodin (1530-1596); Thomas Hobbes (1588-1679); Jacques Benigne Bossuet (1627-1704); Benedictus Baruch de Spinoza (1632-1677); John Locke (1632-1704); Pierre Jurieu (1637-1718) ve Gottfried W. Leibniz (1646-1716).

²²⁷ Heziodos (M. Ö. 9. – 8. yüzyıl); Konfüçyüs (M. Ö. 551-479); Sokrates (M. Ö. 470-399); Marcus Tullius Cicero (M. Ö. 106-43); Aurelius Augustinus (354-430); Salisbury'li John (1115-1180); Aquinum'lu Thomas (1225-1274); Aegidius Romanus (1243-1316); Dante Alighieri (1265-1321); Jean Bodin (1530-1596) ve Jacques Benigne Bossuet (1627-1704).

²²⁸ Hâkimler (M. Ö. 7. – 6. yüzyıl); Henry de Bracton (1216-1268); Etienne de la Boetie (1530-1563); Benedictus Baruch de Spinoza (1632-1677); John Locke (1632-1704) ve Pierre Jurieu (1637-1718).

²²⁹ Salisbury'li John (1115-1180); Henry de Bracton (1216-1268); Aquinum'lu Thomas (1225-1274); Francisco de Vitoria (1480-1546); Martin Luther (1483-1546) ve Jean Bodin (1530-1596).

²³⁰ George Buchanan (1506-1582); Theodore de Beze (1519-1605); Francisco Suarez (1548-1617); Johannes Althusius (1557-1638) ve Thomas Hobbes (1588-1679).

ahlâk²³¹, **örf ve adetler**²³², **insanın mutluluğu**²³³, **birey**²³⁴, **hakkaniyet**²³⁵, **mülkiyet hakkı**²³⁶ ve **devletin yararı**²³⁷ gibi farklı kavramlar ile ifade ettikleri sınırlandırma ölçütleri ile “sınırlı” olması gerektiğini açıkça vurgulamışlardır. Bir başka söyleyişle, düşünürler, devleti yönetenlerin, devlet iktidarını keyfi olarak kullanamayacaklarını ısrarla belirtmişlerdir. Yani, devlet iktidarını kullananlar, toplumu yönetirken ölçüsüz ve ilkesiz olarak hareket edemeyeceklerdir. Düşünürlere göre, yönetenlerin devlet iktidarını kullanmalarına özgü olan yetkileri, mutlaka, bazı kriterler ile bağlanmış olmalıdır. Başka bir söyleyişle, yönetenler, örgütlü toplumu yönetirken, hiçbir denetime tabi olmayan, idare edilenlerin arzu ve durumlarını umursamayan ve sadece kendi görüşlerine dayanan (keyfi) bir yönetim tarzını benimseyemeyeceklerdir.

Toplumu yönetenlerin yetkilerinin sınırlandırılmasına ilişkin olarak filozoflarca altı çizilen ölçütler içerisinde en fazla öne çıkan ve dillendirilen, “**yasa**” kriteridir. Hatta bu kavram, çoğu kez “temel yasa” olarak da anılmıştır. Yani, yönetenler, bir yasa, bir ilke, bir kural ekseninde toplumu yönetebileceklerdir. Kurlsız, ilkesiz ya da öteki adıyla yasasız (hatta bugünkü ifadesiyle anayasasız) bir toplum yönetilemez. Devlet iktidarının sınırlandırılmasına özgü olan ve düşünürlerce kendisine yapılan atıf sayısı bakımından ikinci sırada olan ölçüt, “**kamu yararı**” (ya da öteki ifade ediliş şekilleriyle; genel yarar, ortak yarar, halkın yararı, toplumun çıkarı) ölçütüdür. Yani, yönetici, toplumun çıkarını ön planda tutarak iktidarını sürdürebilecek; kişisel kaygı ve tatmin duyguları ile hareket edemeyecektir. Toplumu yönetme adına devlet iktidarını kullananların sınırlandırılmasına ilişkin ölçütler içerisinde filozoflarca dillendirilen ve üçüncü sırada gelen ölçüt, “**doğal hukuk ve doğal haklar**” iken; dördüncü sırada “**adalet**”; beşinci sırada ise **temel yasa** kriteri dikkat çekmektedir.

²³¹ Konfüçyüs (M.Ö 551-479); Marcus Tullius Cicero (M. Ö. 106-43) ve Jean Bodin (1530-1596).

²³² Platon (M. Ö. 427-347); Claude de Seyssel (1450-1520) ve Francois Hotman (1524-1590).

²³³ Gnomik Şairler (M.Ö. 7. – 6. yüzyıl) ve Aurelius Augustinus (354-430).

²³⁴ Sofistler (M.Ö. 5. yüzyıl) ve Henry de Bracton (1216-1268).

²³⁵ Salisbury’li John (1115-1180) ve Aegidius Romanus (1243-1316).

²³⁶ Sofistler (M. Ö. 5. yüzyıl); Marcus Tullius Cicero (M.Ö. 106-43); Aquinum’lu Thomas (1225-1274); Ockham’lı William (1290-1350); Francisco de Vitoria (1480-1546); Theodore de Beze (1519-1605); Etienne de la Boetie (1530-1563); Jean Bodin (1530-1596); Thomas Hobbes (1588-1679); Jacques Benigne Bossuet (1627-1704); Benedictus Baruch de Spinoza (1632-1677); John Locke (1632-1704); Pierre Jurieu (1637-1718) ve Gottfried W. Leibniz (1646-1716).

²³⁷ Hugo Grotius (1583-1645) ve Thomas Hobbes (1588-1679).

Devleti yönetenlerin, devlet iktidarının kullanılmasına özgü yetkilerinin sınırlandırılmasına ilişkin olan ve bu yazıda bahsedilen sınırlandırma ölçütlerinin, kategorik olarak, şu şekilde tasnifi de mümkündür:

- Yasa, ilke, kural ve hukuk fikrine ağırlık veren ölçütler,
- Tanrının emirlerine ağırlık veren ölçütler,
- Toplumun yararı kavramına ağırlık veren ölçütler,
- Birey ya da insanı öne çıkararak ölçütler ve
- Ahlâk kuralları kavramını öne süren ölçütler.

Fakat bahsi geçen bu sınırlandırma ölçütleri içerisinde, siyasal düşünceler tarihinde, her daim ısrarla vurgulanan **yasa-temel yasa** ölçütü, yani hukuk nosyonudur.

Yöneticiler, mutlaka bir kural ekseninde devlet iktidarını kullanabileceklerdir. Bahsedilen olgu da göstermektedir ki, siyasal düşünürler için devlet iktidarını sınırlandırmanın en etkin yolu, hukuk kuralları olacaktır. En önemlisi, anılan durum, 18. yüzyıl ve sonrasına ait değildir; bilinen ilk filozoflarca ısrarla üzerinde durulan ve altı çizilen bir konudur. Dolayısıyla, sınırlı devlet fikri ya da devletin iktidarının sınırlandırılmasına ilişkin düşüncenin, 18. yüzyıl ve sonrasında liberalizm ile ortaya çıktığı argümanı, aslında anakronik bir yaklaşımdır; çünkü sınırlı devlet fikri, sınırlı yönetim düşüncesi, tarihin her döneminde üzerinde durulan, sözü edilen şekilde kavranan ve üzerinde kafa yorulan bir sorundur. Anılan problemin çözümü ise, filozoflarca, keyfilikten uzak, mutlaka bazı ölçütler ile sınırlı bir yönetimden yana tavır takınılarak gerçekleştirilmiştir.

Devlet iktidarının sınırlandırılmasına ilişkin olan ölçütler içerisinde en etkili olanı yazılı kurallardır. Anılan bu yazılı kurallar ile devlet iktidarı önceden belirgin hale getirildiğinde, bireylerin hakları ve özgürlükleri daha etkin olarak güvenceye kavuşturulmuş olacaktır. Sözü edilen durum da, burjuvazi tarafından, “**anayasacılık**” olarak ifade edilmektedir. Tarihsel bir bakış açısı, yani “**sınırlı devlet**” kavrayışı, burjuvazi tarafından farklı bir kavram ile kodlanmaya başlanmıştır : “**Anayasacılık**”. Değişik bir söyleyişle, sınırlı devlet iktidarı şeklindeki klasik kavrayış, 18. yüzyıl ve sonrasında burjuvazi tarafından, farklı kelimeler ile yeniden üretilerek ve (hem yazılı, hem de üstün bir hukuk kuralı şeklinde) ifade edilerek “anayasacılık düşüncesine” dönüştü-

rülmüştür. Sözü edilen durum, burjuvazinin, başka bazı alanlarda da görülen “toplumu kendi sınıfsal çıkarlarına uygun bir tarzda yeniden inşa etme” gayretinin ve işlevinin²³⁸ siyaset bilimi alanına, anayasa hukuku alanına ya da genel olarak kamu hukuku alanına yansıyan gölgesinden başka bir şey değildir. Yani, burjuvazi, sınıfsal çıkarını korumanın rasyonel ve makul yolunun, devletin iktidarını sınırlandırmanın en etkin aracı olan (normlar hiyerarşisinin en üstünde konumlandırılmış; kolay değiştirilebilir nitelik taşımayan) ve adına anayasa denilen bir hukuki belgeden/sözleşmeden geçtiğini tespit edebilmede, hiç de zorlanmamıştır.

SONUÇ

Devletin en önemli unsurlarından birisi olan siyasal iktidar, devletteki en üstün otoritedir ve “yasa koyma ve bu yasaları uygulama” fonksiyonunu yerine getirmektedir. Bir başka söyleyişle, “yasa ve uygulama” ilişkisi, siyasal iktidar ilişkisidir. Her toplum da, yasa ve uygulama bağına kurmakla siyasal iktidarlı bir toplum olur. Yani, her toplumda siyasal iktidar vardır. “Toplum” olmak demek, mekanik olarak, siyasal iktidarlı olmak ile eş anlamlıdır. Öte yandan, hukuksuz toplum da olmaz. Çünkü toplum olmak, yasa ve uygulama bağına kurmak demektir. Yasa ve uygulama bağı kurulmadan toplum olunmaz. Yasa da hukuk demekse, o halde, hukuksuz toplum da yoktur. Sosyal yapının yönetimi ve denetimi, yasa/ilke/kural/hukuk ile sağlanır. Yasa yoksa “toplum” da yoktur. Devlet olsun ya da olmasın, her toplum siyasal olduğu ölçüde ve anda, aynı zamanda hukukidir de. Klasik yaklaşımda bütün ve bölünemez olarak kavranmakta olan siyasal iktidar, geçmişten günümüze, filozoflarca, hem “sınırlıdır” ve “mutlak değildir” şeklinde nitelendirilmiştir; hem de zaten günümüzde bölünebilir ve devredilebilir olarak algılanmaktadır.

Egemenlik (soberanidad), ilk kez 14. yüzyılda Pedro Lopez de Ayala (1332-1407) tarafından, “kralın üstün gücünü” anlatmak için kullanılmıştır. Fakat egemenlik, kavram olarak kendisine yer bulamamış olsa da; içerik olarak Roma’da bilinmektedir. Roma’da, “alt iradeler üzerinde hüküm süren bir üstün iktidar” algısı vardır; bahsedilen olgu “bazı amirlerin yetkisi” ve de “imparatorun yetkisi” olarak “imperium” sözcüğü ile karşılanmaktadır.

²³⁸ Orta Çağda, Feodalite döneminde ulusal hukuk düzeni yok. Her bölgenin, her meslek grubunun ve her sınıfın ayrı hukuk kuralları sistemi var. Yani, hukuki birlik ve bu anlamda da bir “düzen” yok. Ekonomi ve ticaretteki gelişme, burjuvazi için, ölçü ve tartı birliğinin yanında, yeni yaşam tarzının değişik ve karışık ihtiyaçlarını karşılamak üzere, dağınık yazısız kurallara değil, derli toplu sistematik kanunlara olan ihtiyacı da ortaya çıkarmıştır. BİLGE, s. 67-68; GÖZE, s. 76-77; AKAL, *İktidarın Üç*, s. 67-69; SOMBART, s. 211.

16. yüzyılda başlayan Reform ile “yasa ve uygulama” konusunda tek yetkili kral olmuş; “yasa ve uygulama” kralda birleşmiştir. Bir başka söyleyişle “din”, siyasal iktidarın denetimine girmiştir. Yani Reform ile Kilise, devletten ayrılmamış; devlete bağımlı hale gelmiştir. İşte anılan bu olgu (Kilisenin Krala/devlete bağımlı hale gelmesi), devletin Kiliseyi de kapsar olması, egemenlik kavramının temelini atmıştır. Egemenlik kavramını monarşi yanlısı hukukçular, Kralın iktidarına yönelik olan rakip güçleri engellemek için bilinçli olarak seçmiş ve de kullanmışlardır. İşte modern siyasal hukuksal kavramsallaşmanın başlangıç noktası olarak da, (Jean Bodin tarafından yazılan) “Devlet Üstüne Altı Kitap” adlı eserin yayımlandığı 1576 yılı kabul edilmektedir. Yani, egemenlik kuramının Jean Bodin (1530-1596) tarafından yaratıldığı yıl. Modern siyasal hukuksal kavramsallaşma derken; Tanrı’nın karışmadığı, Tanrı’nın yerini ticari devletin aldığı ve Tanrı’nın dünyevi alandan dışlandığı yeni bir düzen kastedilmektedir. Dışlanan Tanrı’nın yerini ise, artık, “insan” ve “akıl” alacaktır.

Kısaca; “yüce otorite” ya da “siyasal bütün içinde yüce otoriteye ilişkin soyut ilke” olarak tarif edilebilecek olan egemenlik, devletin ayırt edici özelliğidir ve toplumu yönetmek için kullanılan iktidarı/otoriteyi anlatmaktadır. Devlet iktidarını elinde bulduran, “egemen” olarak anılmaktadır. Aslında, hukuken (de jure) ya da fiilen (de facto), yasa ve uygulama yetkisini elinde bulduran “egemen” olandır. Değişik bir ifade ile egemen, siyasal iktidarın öznesidir. Egemenliğin temel göstergesi, “yasa yapma ve bu yasaları değiştirebilme” gücüdür. İşte, yasa ve uygulama ilişkisine önceden siyasal iktidar ilişkisi denilirken; yasa ve uygulama ilişkisinin modern karşılığı “egemenlik” olmuştur. Yani, siyasal iktidar ilişkisi, 1576 ve sonrasında modern bir kavram olan egemenlik ile ifade edilmeye başlanmıştır. Yasa ve uygulama ilişkisinin modern karşılığı olan egemenlik, özellikle ulus devleti anlatır. Modern bir kavram olan egemenlikte, yasa ve uygulama ilişkisi dünyevi alanda kurulmaktadır. Modern devlet de, içeriği “dünyevi yasa” olan egemenlik kavramı ile belirginleşmiştir.

Egemenlik kavramı ile yasanın “dünyevi olmayan/aşkın” niteliğine son verilmiş; yasa ve uygulama devlette birleştirilerek “egemen devlet” oluşturulmuş; “insan” ve “akıl” kavramları ön plana çıkarılmıştır. Farklı bir dillendirmeyle, “egemen devlet” derken, yasa ve uygulamanın devlette birleşmesi anlatılmak istenmektedir. Jean Bodin (1530-1596) tarafından sistematik olarak ifade edilmiş olan klasik yaklaşımda egemenlik; mutlak, sınırsız, bölünmez,

devredilmez ve sürekli olarak nitelendirilmekteyken; günümüzde kuvvetler ayrılığı, hukuk devleti, federal devlet ve insan hakları kavramları ile bağdaşmadığından, egemenliğin sınırlı, bölünebilir ve devredilebilir olarak kavran-
dığını vurgulayalım.

Devlet (stato) sözcüğü, önce İtalya’da “yönetim biçimi” anlamında kullanılır. Devlet kelimesini (1513’te “Prens/Hükümdar” isimli eserinde) ilk kez kullanan düşünür ise Niccolo Machiavelli (1469-1527) olur. Bir kavram olarak devletten bahsedilebilmesi için önce, Jean Bodin’in (1530-1596) ege-
menlik kuramını yarattığı yıl olan 1576’nın beklenmesi ve de geçilmesi gere-
kecektir. Devlet, her ne kadar bir kavram olarak 16. yüzyılın sonlarında, yani
1576’da kullanılır olduysa da, aslında tam anlamıyla devlet kavramından bah-
sedilebilecek olan tarih 1651’dir. Yani, 17. yüzyılın ortası. Anılan 1651 tarihi
Thomas Hobbes’un (1588-1679) “Leviathan”ı yayımladığı ve dolayısıyla da
modern devletin doğuşunun tarihidir.

Kral ve Kilise olmak üzere iki güç odağının bulunduğu bir zamanda, 16. ve 17. yüzyılda, burjuvazinin sınıfsal çıkarı için monarşiyi desteklemesi, iki güç odağının kralda birleşmesini sonuçlar ve dolayısıyla da “yasa ve uygulama” krala ait olur. Değişik bir ifade ile Kilise, burjuvazinin desteğini almış olan krala tâbi olmaya başlar. İşte bu, modern devletin doğuşudur. Devletsiz toplumlarda yasanın dünyevi olmayan dışsal niteliği ön planda iken; devletli toplumlarda (önce Kral-devlette, sonrasında ise ulus-devlette) dünyevi yasa söz konusudur. Fakat yeri gelmişken şunu da belirtelim ki, aslında Jean Bodin (1530-1596), yeterince modern değildir. Çünkü Jean Bodin, yaşadığı dönemde, hâlâ “respublica” kavramını kullanmakta ve de hâlâ Tanrısal Yasa’dan söz açmaktadır.

Modern devleti görebilmek için, dünyevi iktidarın ruhani iktidarı yendiğini ve kapsadığını görmek gerekecektir. Modern devletin özelliği, modern bir kavram olan egemenlik sayesinde, yasa ve uygulama ilişkisini dünyevi alanda kuruyor olmasıdır. Siyasal iktidar her toplumda vardır; fakat modern devlet, egemenlik kavramı ile somutlaşır. Yani, modern devletten bahsedilebilmesi için önce egemenlik kavramının doğması ve yasa ve uygulama ilişkisinin “aşkın” niteliğine son verilerek, “bu dünyacı” bir özellik içeren niteliği ile kabul edilmesi gerekecektir. Öncelikle “yasa yapma gücü” olarak algılanabilecek olan devletin, iki temel hukuki fonksiyonu vardır. Birincisi, hukuk kuralı koymak iken; ikincisi, mevcut hukuk kurallarını, gerektiğinde, cebir de

kullanarak uygulamaktır. Bir hukuk sistemi olan devlet, cebir kullanma tekelini de bünyesinde barındırmaktadır.

Devlet kavramının skolâstik seçeneği (site yönetimi anlamına gelen) “respublica”dır. Yani 16. yüzyıl, respublica’dan devlete (state) geçiş demektir. Devlet respublica’nın yerini alınca, respublica da anlam değiştirerek “cumhuriyet” olarak algılanır olmuştur. Bahsedilen anlam dönüşümünün tarihi ise 1665’tir. Başka bir söyleyişle, Latince olan respublica kelimesi, 1585 tarihinde “topluluk”/“kamusal şey” olarak tercüme edilirken; 1665 tarihindeki çeviri ise devlet (etat) şeklinde kodlanmıştır. Yeni Çağda, respublica kavramı devlete (state) dönüşünce, Orta Çağdaki respublica da, anlam olarak cumhuriyet şeklinde dillendirilmeye başlanmıştır. Respublica sözcüğünün asıl karşılığı ise, site yönetiminin Yunancası olan (“siyasal yönetim”, “yönetim türü”, “yönetim şekli”, “anayasa”, “polis düzeni” ve “polis organizasyonel şeması” olarak da tercüme edilebilecek olan) “politeia”dır.

Kendiliğinden meşruiyet olmaz; meşruiyet, şu ya da bu ilke adına vardır. Yöneten ne adına yönettiğini söylemek, yani meşrulaşmak zorundadır. Yönetmek için zorlayıcı güç gereklidir; fakat yeterli değildir. Bir de, idare edilenlerin rızası (yani meşruiyet) gerekir. Neden yönetilir, ne adına yönetilir, güç kullanma hakkı ya da cebir kullanma yetkisi nereden alınmaktadır? gibi soruların cevabı, meşruiyet kavramının tanımına ilişkindir. O halde meşruiyetin kaynağı, aslında, yasayı da belirleyendir. Ne adına yönetiyorsun ya da cebir kullanma yetkisini nereden alıyorsun? gibi soruların yanıtı, şayet Tanrı olarak verilmekteyse, yasa koyucu Tanrı’dır ve Tanrısal Yasa’dan bahsediliyor demektir. Ya da, anılan soruların yanıtı “ulus” olarak kodlanmaktaysa, o durumda da, yasa koyucu “ulus” olacaktır ve beşeri yasadan ya da “akıl”dan bahsediliyor demektir. İşte bu durum, yani meşruiyetin kaynağının Tanrı olmaması, meşruiyetin kaynağının insan ve akıl olması, bir başka söyleyişle yasanın dünyevi niteliği modern devleti işaret etmektedir. Modern devlette meşruiyetin kaynağı ya ulus olacaktır ya da millet; ki sözü edilen durum, kavramsal karşılığıyla, “ulusal egemenlik” veya “milli egemenlik” olarak anılmaktadır.

Kavramsal düzlemde; “normlar hiyerarşisinin en üstünde bulunan ve kanunlardan daha zor değiştirilen hukuk kuralları” şeklinde ifade edilmekte olan “anayasa”; devletin yönetim düzenini ve devletin organlarının yetkilerini belirleyen en üst hukuk metnidir. Toplumun yönetilmesine ilişkin “oyunun

kurallarını” içermekte olan bir anayasa, devletin temel/ana/esas kanunudur. O halde bir anayasa, demek ki, meşruiyetin kaynağının da düzenlendiği temel hukuki belgedir. Bir yandan, siyasal toplumun yönetilmesine ilişkin bir organizasyon şeması olan anayasa, öte yandan bireylerin haklarını ve özgürlüklerini de hukuki güvence altına almaktadır. Bu cümleden olmak üzere diyebiliriz ki, bir anayasanın fonksiyonu, devletin iktidarını sınırlandırmak; devlet iktidarını kullananların keyfi/denetimsiz bir yönetim tarzı uygulamalarını engellemektir. Esasen, anayasacılık da, kelime olarak, “devlet yönetiminin önceden belirlenmiş yasalara ve ilkelere dayanması gerektiği yönündeki yaklaşımı savunan görüş” anlamına gelmektedir. Bir kavram olarak anayasacılık ise, “sınırlı ve bölünmüş iktidarı sağlamaya yönelik bütün ilkeler, kurumlar, teknikler ve fikirler” olarak kabul edilmektedir.

18. yüzyılda yazılı anayasa sistemine geçiş, esas olarak, burjuvazinin sınıfsal çıkarı için “üstün”, “yazılı”, “açık”, “kesin” ve “sistemik” bir hukuk metni arzulamasından doğmuştur. Bir başka ifade ile “**anayasacılık**”, hukuk tarihinde (modern anlamda 1700’lerin yarısından sonra) karşılaştığımız bir olgunun, “kanunlaştırma” faaliyetlerinin, burjuvazinin maksatlı itkisiyle anayasa hukuku alanında görülen yüzüdür ve sınırlı devlet iktidarının ifade edilmesinde kullanılan modern bir kavramdır. Yani, 18. yüzyıldaki şekliyle bir anayasanın tarihsel/orijinal amacı, bireylerin haklarını ve özgürlüklerini korumak değil; burjuvazinin sınıfsal çıkarlarını yazılı ve üstün bir hukuk belgesi ile garanti altına almaktır. Fakat nedir, günümüzde bir anayasanın amacı, bireylerin haklarını ve özgürlüklerini güvenceye kavuşturmanın, şüphesiz ki en etkin yoludur. Aslında, anılan her iki durumda da (yani hem orijinal, hem de günümüzdeki amacı bakımından) fonksiyonel olarak anayasa, devlet iktidarını sınırlandırma işlevini üstlenmiş ve de yerine getirmiş olmaktadır. Çünkü “yetkilerin” ve “hakların” önceden bilinir olması, toplumun yönetilmesindeki keyfilik/denetimsizlik iddialarının gündeme getirilebilmesini ve dolayısıyla da yönetenlerin hukuk kuralları bazındaki denetimini kolaylaştıracaktır.

Siyasal düşünceler tarihinde, bilinen ilk düşünürlerden itibaren devlet iktidarı “sınırlı” olarak tasarlanmış ve devlet iktidarının belirli ölçütler ile mutlaka sınırlandırılması gereğinin altı ısrarla çizilmiştir. Yasa ve uygulama ilişkisi, siyasal iktidar ilişkisi olarak anılırken de; modern bir kavram olan egemenlik ile ifade edilirken de, hep “sınırlı” olarak kavranmıştır. O kadar ki, Jean Bodin (1530-1596) egemenlik kavramının niteliklerini sıralarken, her ne kadar “sınırsız” olduğunu dillendirmiş ise de, egemenin; “yasa”, “doğal

hukuk”, “doğal yasa”, “Tanrısal yasa”, “Krallığın temel yasaları”, “mülkiyet hakkı” ve “Tanrının emirleri” gibi sınırlandırma ölçütleri ile sınırlı olduğunu belirtmekten de geri duramaz.

Siyasal düşünceler tarihinde, filozoflarca, devlet iktidarının sınırlandırılmasına özgü olarak; “yasa, temel yasa, uluslar arası yasa, kamu yararı, doğal yasa ve doğal hukuk, adalet, insan hakları, Tanrı’nın emirleri, sözleşme, ahlâk, örf ve âdetler, insanın mutluluğu, birey, hakkaniyet, mülkiyet hakkı ve devletin yararı” gibi ölçütler önerilmiştir. Anılan bu sınırlandırma ölçütlerinin içerisinde en fazla dillendirilen “yasa/temel yasa” ölçütü olmuştur. Kamu yararı, adalet, doğal hukuk ve doğal haklar gibi ölçütler ise, hukuk kuralları gibi açık ve kesin olmadıklarından dolayı, düşünürlerce, daha az tercih edilmişlerdir. Devlet iktidarını sınırlandırmanın en etkili yolu ise, yazılı hukuk kurallarıdır. Bu yüzden de filozoflarca nicelik olarak en çok hukuk kurallarına vurgu yapılmıştır. Yazılı, açık, kesin ve sistematik olan hukuk kurallarına uyulmadığı zaman, devletin cebri müeyyidesi ile karşılaşılır. Burjuvazi de, sınıfsal çıkarı için en etkin sınırlandırma ölçütü olarak kesin ve garantili nitelik taşıyan ve yazılı olan “yasa/temel yasa” kriterinden yana ağırlığını koymuştur. Çünkü yazılı olmayan ve toplumda kendiliğinden ortaya çıkmakta olan örf ve adet hukuku kuralları, burjuvazi tarafından istenildiği gibi tasarlanabilme özelliğinden yoksundurlar. Hâlbuki burjuvazi, siyasal sistemi kendi sınıfsal çıkarına uygun bir tarzda dizayn etmek istemekte; bu yüzden de “yazılı yasa”dan yana tavır takınmaktadır.

Devlet iktidarının sınırlı olduğuna ilişkin olan kadim kavrayış ve vurgu, 18. yüzyıldan sonra ortaya çıkan ve sadece ideolojik olarak liberalizme ve de sınıfsal olarak sadece burjuvaziye özgü olan tekelci bir takdim şekli değildir. Bir başka söyleyişle, “devlet iktidarını kullananların yetkilerinin keyfi olarak kullanılamayacağına ilişkin olan düşünce”, insanlığa, burjuvazinin ve liberalizmin bir hediyesi değildir. Çünkü Eski Yunan’da “politeia” ve Cicero’nun ifadesiyle “constitutio” erken dönem anayasacılık düşünceleri olarak kabul edilmektedirler. Nedir, ideolojik olarak liberalizm, sınıfsal olarak da burjuvazi, kendini garanti altına almanın en etkin yolunun; yazılı, bağlayıcı, değiştirilmesi zor ve de öteki kurallara göre üstün olma niteliklerini bünyesinde barındıran bir hukuk metninde/belgesinde kayıt altına alınmasından geçtiğini tespit edebilmede, hiç de zorlanmamıştır. Devletin iktidarını kullananların yetkilerinin “temel bir yasa” ile belirginleştirilmesi de, zamanın ruhuna uygun olarak, anayasacılık düşüncesi olarak takdim edilmeye başlanmıştır. Bir başka

söyleyişle “anayasacılık/sınırlı devlet iktidarı” düşüncesi içerik/anlam olarak yeni ve modern bir olgu değildir. İlk toplumlardan itibaren zaten sınırlı olduğu (ve de olması gerektiği) düşünülen devlet iktidarı kavramı, 18. yüzyılda ve sonrasında burjuvazi tarafından, sınıfsal çıkarının korunması amacıyla da uyumlu olarak “anayasacılık” şeklinde ifade edilir olmuştur.

Özüne indirildiğinde, genel kamu hukuku bağlamında “Politeia”dan “respublica”ya, republica”dan “state”e doğru “kavramsal bir evrilme” söz konusudur. Aynı şekilde benzer bir evirilmeyi, siyasi iktidar kavramından egemenlik kavramına geçişte gördüğümüz gibi; “devlet iktidarının sınırlandırılması” fikrinden “anayasacılık” düşüncesine geçiş olarak da izleyebilmekteyiz.

KAYNAKÇA

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali - Filiz Çulha Zabcı - Reyda Ergün, *Kral-Devletten Ulus Devlete*, b.1., İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, b.2., İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali - Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, b.4., İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali - Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, b.2., İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali - Levent Köker, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, b.2., İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, *Ulus Devlet ya da Halk Egemenliği*, b.1., İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

AKAD, Mehmet – Bihterin Vural Dinçkol, *Genel Kamu Hukuku*, b.3., Der Yayınları, İstanbul, 2004.

AKAL, Cemal Bali, *İktidarın Üç Yüzü*, b.1., Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

AKAL, Cemal Bali, *Modern Düşüncenin Doğuşu*, b.2., Dost Kitabevi, Ankara, 1997.

AKIN, İlhan F., *Kamu Hukuku*, b.5., Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul, 1987.

ARSLAN, Zühtü, *Anayasa Teorisi*, b.1., Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005.

AYBAY, Aydın -Rona Aybay, *Hukuka Giriş*, b.3., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

BELLAMY, Richard, “Constitutionalism”, Paul Barry Clarke and Joe Foweraker (Edited by), *Encyclopedia of Democratic Thought*, Routledge, London, 2001, s. 123-127.

BİLGE, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, b.21., Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.

CONKLIN, William E., “Constitutionalism”, Christopher Berry Gray (Editor), *Philosophy of Law, Volume I: A-J*, Garland Publishing, New York, 1999, s. 233-238.

COUTURE, Tony, “State”, Christopher Berry Gray (Editor), *Philosophy of Law, Volume 2: K-Z*, Garland Publishing, New York, 1999, s. 834-837.

CRAIG, Paul, “Constitutions, Constitutionalism, and the European Union”, *European Law Journal*, Volume: 7, No: 2, June-2001, s. 125-150.

DOEHRING, Karl, *Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)*, b.1., Çeviren: Ahmet Mumcu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002.

DRY, Murray, “Constitutionalism and Republicanism in the American Founding: 1776-1787”, *Teaching Political Science*, Volume: 14, Number: 1, Fall-1986, s. 5-10.

DUGUIT, Leon, *Kamu Hukuku Dersleri*, b.1., Çeviren: Süheyp Derbil,

AÜHF Yayını, Ankara, 1954

ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, b.1., Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

EROĞUL, Cem, *Anatüzeğe Giriş (“Anayasa Hukukuna Giriş”)*, b.4., İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996.

ESEN, Bülent Nuri, *Anayasa Hukuku – Genel Esaslar*, b.2., Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1970.

FELLMAN, David, “Constitutionalism”, Philip P. Wiener (Editor), *Dictionary of the History of Ideas, Studies of Selected Pivotal Ideas*, Charles Scribner’s Sons, New York, 1968, s. 485-492.

FRIEDRICH, Carl J., *Sınırlı Devlet*, b.1., Çeviren: Mehmet Turhan, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1999.

GÖNENÇ, Levent, “Orta Çağ Avrupasında Anayasacılığın Düşünsel ve Kurumsal Temelleri”, *Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan*, Cilt: II, Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 267-291.

GÖNENÇ, Levent, *Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries*, b.1., NLD: Brill Academic Publishers, Leiden, 2002.

GÖNENÇ, Levent, “Siyasal İktidar Kavramı Bağlamında Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi”, *AÜHF*, Cilt: 56, Sayı: 1, Ankara, 2007, s. 145-168.

GÖZE, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, b.9., Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul, 2000.

GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, b.1., Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 2010.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, *Anayasa Hukuku*, b.4., Turhan Kitabevi, Ankara, 1993.

HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Ege-menlik Kavramı*, b.1., Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.

HASTER, Thurman Lee, “Sovereignty”, Christopher Berry Gray (Editor), *Philosophy of Law, Volume 2: K-Z*, Garland Publishing, New York, 1999, s. 824-826.

HAYEK, Friedrich A., *Kurallar ve Düzen*, b.2., Çeviren: Atilla Yayla, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1996.

HENLEY, Kenneth, “Rule of Law”, Christopher Berry Gray (Editor), *Philosophy of Law, Volume 2: K-Z*; Garland Publishing, New York, 1999, s. 765-767.

İŞIKTAÇ, Yasemin, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Adet Hukuku*, b.2., Alkım Yayınevi, İstanbul, 1997.

KAPANİ, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, b.7., Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.

KAPANİ, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, b.7., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

KOÇAK, Mustafa, *Devlet ve Egemenlik*, b.1., Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.

KUBALI, Hüseyin Nail, *Anayasa Hukuku – Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*, b.2., Ersa Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul, 1965.

MARTIN, Elizabeth A., (Edited by), *A Dictionary of Law*, b.5., Oxford University Press, New York, 2003.

MCILWAIN, Charles Howard, *Constitutionalism: Ancient and Modern*, b.3., Cornell University Press, Indiana Polis, Indiana, 1975.

MCNEILL, William H., *Dünya Tarihi*, b.7., Çeviren: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

MORRIS, Christopher, “Sovereignty”, Paul Barry Clarke and Joe Foweraker (Edited by), *Encyclopedia of Democratic Thought*, Routledge, London, 2001, s. 829-832.

MURPHY, Walter F., “Constitutions, Constitutionalism, and Democracy”, Douglas Greenberg-Stanley N. Katz- Melanie Beth Oliviero-Steven C. Wheatley (Editors), *Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World*, Oxford University Press, New York, 1993, s. 3-25.

OKANDAN, Recai Galip, *Umumi Amme Hukuku*, b.1., İÜHF Yayını, İstanbul, 1968.

ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, b.9., Yetkin Yayınları, An-

kara, 2008.

ÖZÇELİK, A. Selçuk, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, Birinci Cilt: Umumi Esaslar*, b.1., İÜHF Yayınları, İstanbul, 1982.

SANCAR, Mithat, “*Devlet Aklı*” *Kıskacında Hukuk Devleti*, b.1., İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

SARICA, Murat, *Fransa ve İngiltere’de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş*, b.1., İÜHF Yayını, İstanbul, 1969.

SARTORI, Giovanni, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, b.1., Çeviren: Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.

SOMBART, Werner, *Burjuva*, b.1., Çeviren: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.

SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, b.8., Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

ŞENEL, Alâeddin, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, b.1., İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

ŞENEL, Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, b.6., Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996.

TANNENBAUM, Donald -David Schultz, *Siyasi Düşünce Tarihi, Felsefeler ve Fikirleri*, b.1., Çeviren: Fatih Demirci, Adres Yayınları, Ankara, 2005.

TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, b.10., Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul, 2005.

TOSUN, Mebrure -Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, b.3., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, b.4., İÜHF Yayınları, İstanbul, 1980.

TUNÇAY, Mete (Derleyen), *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi, Seçilmiş Yazılar, Eski ve Orta Çağlar*, b.1., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

TURHAN, Mehmet, *Anayasal Devlet*, b.4., Natural Yayınları, Ankara, 2005.

VOEGELIN, Eric, *Collected Works of Eric Voegelin, Volume: 16, Order and History, Volume: 3, Plato&Aristotle*, b.1., University of Missouri Press, USA, 1989.

WEALE, Albert, “Constitutional Design”, Paul Barry Clarke and Joe Foweraker (Edited by), *Encyclopedia of Democratic Thought*, Routledge, London, 2001, s. 115-120.

WROE, Andrew J., “Separation of Powers”, Paul Barry Clarke and Joe Foweraker (Edited by), *Encyclopedia of Democratic Thought*, Routledge, London, 2001, s. 797-803.

YETKİN, Çetin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Cilt: 1, b.1., Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2008.

YETKİN, Çetin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Cilt: 2, b.1., Gürer Yayınları, İstanbul, 2009.

ZABUNOĞLU, Yahya Kazım, *Devlet Kudretinin Sınırlanması*, b.1., Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1963.

ZABUNOĞLU, Yahya Kazım, *Kamu Hukukuna Giriş*, b.1., AÜHF Yayınları, Ankara, 1973.